Valgamaa väärtuslikud maastikud

Valga Maavalitsus 2002

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS 3
2. VALGAMAA VÄÄRTUSLIKE MAASTIKE MÄÄRATLEMISE PROTSESS 5
2.1 Metoodiline ülesehitus 5
2.2 Kirjanduse analüüs 6
2.3 Kaardianalüüs 6
2.4 Välitööd 6
2.5 Ankeetküsitlus 7
2.6 Intervjuud 7
2.7 Tulemused 7
2.7.1 Kirjanduse põhjal leitud väärtuslike objektide nimistu 7
2.7.2 Kaardianalüüsi, kontsentratsioonialade leidmise ja algse välitöö tulemus .. 11
2.7.3 Ankeetküsitluse tulemused 14
2.7.4 Intervjuude tulemused 17
2.8 Alade lõplik valik 19
3. VALGAMAA VÄÄRTUSLIKE MAASTIKE REGISTER 20
3.1 Väärtuslike maastike registri struktuur 20
3.2 Kaartide digitaliseerimine ja tingmärkide kasutamine 21
3.3 Valgamaa väärtuslikud maastikud 22

KASUTATUD ALLIKMATERJALID 57

1. SISSEJUHATUS

“Valgamaa väärtuslikud maastikud” on maakonna teemaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” üks kahest alaprojektist.

Maastikud, kus elab ja tegutseb inimene, on pidevas muutumises. Iga ajastu jätab sinna oma pitseri, kuid uuem maakasutus kustutab tihti varasemad jäljed - osaliselt või täielikult. Eestis hävitati mõisate asutamise käigus põliseid külasid, iseseisvusaegse maareformi käigus - mõisaid. Mõisamaastikest on meie aega jõudnud vaid üksikuid elemente - mõisahooneid koos parkidega, needki enamuses varemetes või hooldamata. Nõukogude perioodi maaparandus muutis omakorda tundmatuseni iseseisvusaegseid talumaastikke.

Põllumajanduse ratsionaliseerimine ühismajandite õitseajal tõi kaasa põllupinna suurenemise looduslike rohumaade arvelt. Seal, kus tööstuslikuks põllumajanduseks puudusid eeldused, said külapõldudest karjamaad ning endistest karjamaadest ja niitudest mets. Maastik muutus must-valgeks - metsaks ja põlluks - ning kadusid rikkad pooltoonid - puisniidud, metsaheinamaad, luhad, kadastikud ja hõredad karjatatud metsad. Linnastumine jättis hõredaks külad ja lagundas taluhooned, asustus koondus ühismajandite keskustesse. Peale kolhooside lagunemist on külade hääbumine kiirenenud ning söötis põllud muutunud tavaliseks nähtuseks. Tänases Eestis vallutab võsa ühesuguse hooga nii kolhooside uudismaid kui kunagisi külapõlde ja rohumaid.

Kuigi on paratamatu, et vana peab uue ees taanduma, tahaksime ometi üht-teist väärtuslikumat säilitada ka tulevastele põlvedele. Milliseid maastikke ja maastikuelemente tuleks hoida?

Keskkonnaministeeriumi tellimisel koostatud väärtuslike maastike määratlemise metoodika kohaselt on käesolevas töös põhitähelepanu keskendatud teemale, millele seni Eestis on väga vähe tähelepanu pööratud – kultuurmaastikule.

Kultuurmaastiku all mõistetakse siin põllumajandusmaastikku, asustust ja teedevõrku koos seal sisalduvate looduslikku päritolu elementidega. Loodusmaastiku all mõeldakse inimtegevusest vähe mõjutatud maastikku, mis esineb suuremate massiividena.

Valgamaa väärtuslike maastike projekti tulemused peaksid olema alusmaterjaliks:

· maakonna teemaplaneeringu “Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused” koostamisel;

· valdade üldplaneeringute koostamisel;

· väärtuslike alade hooldussoovituste koostamisel.

Projekti tulemusi saab kasutada ka:

· turismikaartide ja –marsruutide koostamisel;

· erinevate riiklike toetuste jagamisel ja koordineerimisel antud valdkonnas;

· maaomanike ja üldsuse informeerimisel.

Väärtuslike maastike projekti ja selle tulemustele toetuvate planeeringute kaugemate eesmärkidena võib näha:

- kultuuripärandi hoidmist traditsioonilise asustus- ja maakasutusmustri ning muude ajaloo “jälgede” näol. Väärtuslike maastike säilitamine ja nende olemasolu teadvustamine aitaks tugevdada kohalikku identiteeditunnet ning edendada turismi maapiirkondades.
- maastikulise ja bioloogilise mitmekesisuse ning ökoloogilise tasakaalu säilitamist põllumajanduslikel aladel. Kui kogu Eestis rakendub põllumajanduse keskkonnaprogramm (EL-i eeskujul ja toetusel), hakatakse senisest rohkem soodustama keskkonnasõbralikku põllumajandust, mis omakorda mõjutab positiivselt maastikulist mitmekesisust. Programmi kaudu jagatavad maastikuhooldustoetused võivad saada talunikele oluliseks lisasissetuleku

allikaks, mis kaudselt toetab ka maaelu säilimist. Juba praegu – aastast 2001 – rakendus nn. maahooldustoetus väärtuslike looduslike rohumaade hooldamiseks.

Käesolevale tööle peaks järgnema kaitse, hoolduse ning teatud juhtudel ka taastamise korraldamine kohalikul tasandil. Selleks annab aluse maakonna teemaplaneering "Asustust ja maakasutust suunavad keskkonnatingimused" ning selle põhjal koostatud või täiendatud valdade üldplaneeringud. Üldplaneeringutega tuleks võimaluse korral ka väärtuslike alade piire täpsustada ning koostada hooldussoovitused. Samas tuleb rõhutada, et väärtuslike maastike määratlemise eesmärgiks ei ole uute kaitsealade loomine.

Arvestada tuleb konkreetsete ohtudega, mis võiksid ähvardada väärtuslikke maastikke. Eestis on selleks peamiselt põllumajanduse hääbumine, külade tühjenemine, vanade metsade raie ning ehitustegevus atraktiivsetel rannaaladel. Edaspidi võib teatud aladel muutuda problemaatiliseks ka metsaistutamine ja turbakaevandamine, seevastu maaparandus tõenäoliselt suureks probleemiks ei kujune. Käesolevas töös on lähtutud arusaamast, et väärtuslikud maastikud on alad,

· mis võiksid saada maastikuhooldusleppingute objektiks, kui selleks tekivad vahendid;

· mille piirides võiksid kehtida teatud ehitus-ja kasutustingimused;

· mille piirides maaomanik või -valdaja peaks selleks volitatud ametkonnaga kooskõlastama maastikku muutvaid tegevusi.

Maastikku muutvad tegevused on näiteks hoonete, turismirajatiste ja teede ehitamine, kaevandamine, maaparandus, veekogude reguleerimine, (talu)maade ümberkruntimine, suuremad metsaraied ja -istutused jne.

2. VALGAMAA VÄÄRTUSLIKE MAASTIKE MÄÄRATLEMISE PROTSESS

2.1 Metoodiline ülesehitus

Valgamaa väärtuslike maastike määratlemise esimeses etapi telliti Tartu Ülikooli geograafia instituudilt (töögruppi kuulusid Hannes Palang, Anu Printsmann, Piret Pungas ja Helen Sooväli) töö, mis sisaldas:

- kaardianalüüsi kultuurilis-ajalooliste väärtuste leidmiseks
- kirjanduse jm taustandmestiku kogumise (muuseumid, seltsid, kodu-uurijad jms materjal)
- objektide kontsentratsioonialade leidmise
- väärtuslike maastike esialgset nimekirja
- välitööd nende alade esteetiliste ja looduslike väärtuste hindamiseks
- küsimustiku ettevalmistamist ja kohalike elanike küsitlust.

Töö järgmistes etappides tutvustati esialgset väärtuslike maastike loendit kõigile kohalikele omavalitsustele, avaldati vastavasisulisi kirjutisi kohalikus ajalehes ja maakonna koduleheküljel. Saabunud vastukajade ja täiendavate ettepanekute põhjal koostati maavalitsuses Valgamaa väärtuslike maastike register.

Vastavalt väljatöötatud metoodikale alustati väärtuslike maastike inventeerimist ajaloolis-kultuurilise väärtusega maastike tuvastamisest ja hindamisest. Praktika on näidanud, et seda tüüpi aladel leidub enamasti ka teisi väärtusi. Kaardianalüüsi abil piiritletud aladel hinnati omakorda looduslikke ja esteetilisi väärtusi. Eraldi otsiti rekreatiivse väärtusega maastikke, kuna nende määratlemine toimub teistest erinevate kriteeriumide alusel.

Töö näitas, et metoodika rakendamisel tulevad esile eelkõige need alad, millistel kolhoosiajal polnud mingil põhjusel mõtet/võimalust maaparandust teha ja seega endisaegseid struktuure arendada. Valgamaal on sellised alad aga tänapäeval valdavalt mahajäetud. Et olulisteks kriteeriumideks alade lõplikul valikul olid ka hooldatus ja ligipääsetavus, siis kujunes põllumaistute osatähtsus väärtuslike maastike nimekirjas eeldatust väiksemaks. Metoodika teine nõrkus oli see, et ta on halvasti rakendatav kõrgustikel, Otepääl ja Karulas. Maastik on "liialt" mosaiikne ja metoodika järgimine toob esile kas väga suured või väga väikesed alad.

Maastike inventeerimisel tuvastati, kirjeldati ja hinnati viit tüüpi väärtusi:

1) kultuurilis-ajaloolised:

a) ajaloo “kontsentraat” – kohad, kus tihedalt üksteise kõrval leidub jälgi nii mõisaajast, Eesti iseseisvusajast, kolhoosiajast kui varasematestki aegadest;
b) ühe ajajärgu maakasutus, asustusstruktuur – nt. taluaegsed hajakülad;
c) üksikobjektide kogum – ühel alal on koos mitmed juba kaitse all olevad objektid, nt. Helme;
d) assotsiatiivsed – seotud mõne tuntud kultuuritegelase elukohaga või on vastavat maastikku kujutatud tuntud maalidel, kirjandusteostes jne;

2) esteetilised: lihtsalt ilusad vaated;

3) looduslikud: säilinud on looduslik mitmekesisus, haruldased liigid ning kooslused;

4) rekreatsioonilised: puhkust võimaldavad; kus saab või on juba arendatud turismi, nii väliskülaliste kui kohalike jaoks;

5) identiteedivääртus ehk *väärtus kohalike jaoks*: paigad, mida hindavad kohalikud ise; kõigile tuntud nn. turismiobjektid, muuseumid, kirikud, lossivaremed. Samas on vähetuntud paiku, mis on olulised vaid kohalikele - kiigemäed, peoplatsid jne.

2.2 Kirjanduse analüüs

Kirjanduse analüüsi eesmärgiks oli hankida mitmesugust lisateavet võimalike väärtuslike maastike kohta – kaartidel kajastamata looduslikku, koduloolist, ajaloolist jms. teavet. Põhiline teave saadi järgmistest kirjandusallikatest:

Eesti Loodus, 1998, nr.10.

Eesti Loodusuurijate Selts. *Krahv Friedrich Berg ja mets.* Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 1995.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituse- ja Arhitektuuri Komitee. *Barclay de Tolly mausoleum*. Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. *Muistsed asulad ja linnused*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955.

Eilart, J., Kuusk, J., Laugaste, E., Liim, A., Madisson, J., Marksoo, A., Murel, V., Nõmmik, S., Piirimäe, H., Rea, T., Saar, A., Siilivask, K., Tarvel, E., Tiik, L., Trummal, V., Vaga, V., Vahtre, S., Varep, E. *Kas tunned maad*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1965.

Heinsalu, Ü. *Eesti NSV koopad*. Kirjastus "Valgus", Tallinn 1987.

Kant, E. *Koguteos Eesti. Valgamaa*. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1932.

Kuusik, M. *Valgamaa kirikud*. Valga, 1998.

Lõugas, V., Selirand, J. *Arheoloogiga Eestimaa teedel*. Kirjastus "Valgus", Tallinn 1977.

Mägi, H., Veri, K. *Siin- ja sealpool maanteed*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1976.

Salm, H. *Tõrva, Helme, Hummuli*. Kirjastus "Maamehe Raamat", Tallinn 1998.

Tõnisson, E. *Eesti arhitektuur 4. Tartumaa. Jõgevamaa. Valgamaa. Võrumaa. Põlvamaa*. Kirjastus “Valgus”, Tallinn 1999.

Tõnisson, E. *Linnamäed ja maalinnad.* Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1966.

Valga muuseum. *Valgamaa läbi aegade* 1994.

Veri, K. *Tõrvas ja lähistel*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1980.

2.3 Kaardianalüüs

Kaardianalüüsi eesmärgiks oli leida Valgamaal alad, mille struktuur on viimase saja aasta jooksul suhteliselt vähe muutunud. Selleks võrreldi maakasutusmustreid kahel kaardil: aastatel 1914-1917 valminud nn. vene verstasel kaardil (mõõtkavas 1:42000) ja 1980ndate aastate GUGKi koostatud topograafiliselt kaardil (mõõtkavas 1:50000). Vajadusel ja olemasolul kasutati lisamaterjalina ka nn. katastrikaarti (mõõtkavas 1:10000), 1935-39 Eesti sõjaväe hüdrograafia-topograafiaosakonna koostatud topograafilist kaarti (mõõtkavas 1:50000) ja varasemaid kaarte (Rückeri Liivimaa spetsiaalkaart aastast 1842). Samuti oli kasutada Valga maakonnaplaneeringu kaart mõõdus 1:75000.

Kirjanduse, kaardianalüüsi, väärtuslike objektide kontsentratsioonialade leidmise ning esialgsete välitööde põhjal valmis loend 121 potentsiaalselt väärtuslikust maastikust, mis võeti edasiste tööde juures aluseks.

2.4 Välitööd

Neil 121 alal viidi läbi välitööd, mille käigus hinnati nende alade esteetilist, rekreatiivset ja looduslikku väärtust. Välitööde käigus langesid välja alad, mille esteetiline väärtus oli väiksem või inimtegevus oli lakanud. Sageli on ajalooline maakasutusstruktuur säilinud just aladel, mis on ka kolhoosiajal olnud ääremaaks, käesoleval ajal puudub inimtegevus paljudel sellistel aladel sootuks, põllud on söötis või võsas, kaardil kujutatud talud on pahatihti varemeis või hoopis kadunud.

Aladel hinnati esteetilist üldmuljet, hooldatust põldude-rohumaade osas ning põgusalt ka hoonete ehitusaega ning olukorda. Tuvastati häirivad tegurid ja nende tugevus. Maastikud, millel puudus eriline ajalooline väärtus, kuid millel oli silmapaistev esteetiline väärtus, lisati olemasolevale valikule (maalilised teelõigud, vaated jne). Huvitavamaid alasid ning maastikuelemente pildistati. Üldiselt püüti ala piiritleda selliselt, et piiride sisse jääks võimalikult ühtlase struktuuriga maastik või kultuurilis-ajalooline tervik.

2.5 Ankeetküsitlus

Oluliseks osaks väärtuslike maastike määratlemisel on kohalike arvamus. Selle väljaselgitamiseks seati Valgamaa infoserveri kodulehele (http://www.valgamaa.ee) üles vastavasisuline palve koos esialgse väärtuslike maastike nimekirjaga; mitmetes kohalikes lehtedes ilmus sarnaseid üleskutseid – neile jäi vastukaja kahjuks nõrgaks. Viidi läbi ankeetküsitlus, millele vastas 202 koolilast (lisaks vallavanemad, õpetajad, "tavainimesed") üle kogu maakonna. Ankeetküsitluse tulemused on esitatud peatükis 3.3, küsitlusleht Lisas 1.

2.6 Intervjuud

Küsitluse sihtgrupiks olid valitud vallavalitsused ja kohalikud organisatsioonid. Vallavanemate küsitluse eesmärgiks oli välja selgitada, millised on valdade väärtuslikud maastikud, millistel maastikel on enam perspektiivi, kui neid rahaliselt toetada. Samuti püüti välja selgitada valdade probleemsed alad, kus tuleks hooldetöid korraldada.

Intervjuud püüti struktureerida nii, et intervjueeritav viidi kõigepealt kurssi meie töödega, seejärel palusime nimetada vastaja arvates kõik Valgamaa väärtuslikud maastikud ilma, et küsitleja vastuste kulgu suunaks.

Seejärel üritasime saada vastuseid küsimustele:

Mis on Valga maakonnale iseloomulik (alad, objektid, sümbolid)
Mis on koduvallale iseloomulik (alad, objektid, sümbolid)?
Millised oleksid need maastikud, kuhu vastaja paigutaks valla raha?
Mis on vastaja arvates väärtuslikud objektid ümbruskonnas?
Mida näitaks vastaja välismaalastest külalistele?
Millised kohad on vastaja jaoks ebameeldivad?

Lõpuks arutati koos vastajaga läbi väljatoodud maastike väärtuslikkus, perspektiivid, kasutus jne.

2.7 Tulemused

2.7.1 Kirjanduse põhjal leitud väärtuslike objektide nimistu

Kirjanduse analüüsi alusel koostati nimekiri koos lühikirjelduse ja kuuluvusega vastavasse kaitstavate objektide nimekirja kokku 126 objekti kohta, mida kasutati edasises töös lisamaterjalina.

Tartu Ülikooli geograafia instituudi töögrupi poolt koostatud esialgset objektide nimekirja täiendati ja täpsustati maavalitsuses kohalike omavalitsuste ning Otepää Looduspargi ja Karula Rahvuspargi ettepanekute alusel. Lõplik nimekiri valdade kaupa kujunes alljärgnevaks.

Helme vald

1. Tündre järv
2. Luuetaja Erni Hiire sünnikodu Alal
3. Ordulinnuse varemed, linnamägi, Varandustemägi, Anne pihlakas, Kullatoobi ase Helmes
4. Helme mõis koos pargiga
5. Helme luteri kiriku ja kabeli varemed, pastoraadihoone, park
6. Ohvrikivi “Orjakivi”, liivakivi paljand Helmes
7. Vesiveskite varemed: Helme veski
8. Helme kalmistu: Hendrik Adamsoni haud, Vabadussõjas hukkunute ühishaud
9. Helme koopad koos Arsti- ja Pärliallikaga
10. Lagesoo e. Märdi järv, teised metsajärved Holdres
11. Holdre mõis ja park
12. Holdre männikud

13. Barclay de Tolly mausoleum ja park, II maailmasõjas hukkunute ühishaud, Vene mänd Jõgevestes
14. Õhne jõgi
15. Koorküla koobastik "Põrguhaud" e. Tondikoobas, põlispuude grupp, allikad
16. Kindralmajor Jaan Sootsi mälestusmärk Linna külas
17. Helle Wuolijoe lapsepõlvepaik Lupel
18. Kultusekivid ja kivikalme Möldre külas
19. Ärna paljand Õhne jõe kaldal Tõrva lähistel
20. Paluora puistud
21. Hiiekoht, Salve tamm Patkülas
22. Taagepera mõis ja park, kivikalmed
23. Taagepera Püha Johannese luteri kirik ja kalmistu, II maailmasõjas hukkunute ühishaud, Erdelli kabel
24. Kivikalme Taageperas
25. Tikste org Tõrvas
26. Kõrtsihoone Tõrvas
27. Tantsumägi, Tõrva linnamägi,
28. Vabadussõjas langenute mälestussammas Tõrvas
29. Kirik- kammersaal Tõrvas
30. Vanamõisa järv Tõrvas

Hummuli vald
1. Pedajamäe männid (7 tk) Aitsra külas
2. Hummuli metsajärved, ohvrikivi Aitsra ümbruses
3. Kääbaskalmed Hummulis
4. Hummuli loss koos pargiga, maa-alune kalmistu
5. Kolme kuninga mänd Hummulis
6. Kalmetimägi, II maailmasõjas hukkunute ühishaud Kullil
7. Muistne lahingupaik Kalme veski ja Puide vahel
8. Koorküla järvistu, Valgjärv
9. Muistne hiiesalu Udsu järvest põhja suunas

Karula vald
1. Õdre järv
2. Kaagjärve mõisad: Alamõisa, Mäemõisa ja seda ümbritsev park, Vaimude tee, Kaagjärv e. Rautina järv
3. Niklusemägi
4. Pikkjärve ümbrus, Kalmetimägi, Laulatusemägi, Kirikuase, ohvrikivi, maa-alune kalmistu, Anumägi, Prigendimägi, Vissi Apostlik-Õigeusu kirik, Vissi kihelkonnakooli hoone ja kalmistu
5. Karula rahvuspark: Tornimägi, Rebasemõisa ajaloolised hooned, Pautsjärve reservaat (soo ja metsakompleks), Rebase järv, Vihmjärv, Köstrijärv, Valgepalu männik, must lepp, kaitsealused objektid jpt.
6. EELK Karula Püha Maarja kirik ja selle ümber olev nn. kirikumõis, II maailmasõjas hukkunute haud ja kalmistud Lüllemäel, Karula mõis, kihelkonnakooli hoone Köstrejärvel
7. Kivikalme ja asulakoht Lustikülas
8. Mägiste tammepuiestee
9. Rahapettai, rändrahn Pugritsa külas

Otepää vald
1. Otepää looduspark: Pühajärve park ja mõis, Armuallikas, Väike-Munamäe allikas, Väike-Munamäe kivi, Pilkuse tammed, Kloostrisaare tammed, Sõsarsaarte tammed, Nüpli-Lõhmuse pärnad, Märdi korgipuud, Risti tammed, Pühajärve sõjatamm, Liivika kask ja tamm, Trepimäe tamm, Tsuura kuusk.

Eriti väärtuslikud puhkepiirkonnad:
Pühajärv koos oma saarte ja lähiümbrusega, Pühajärve matkarada, Poslovitsa telklaager ja rand, vaade Kiigemäelt, Tehvandi ja Väike-Munamäe ümbruse suusaspordikeskused, Kuutsemäe mäesuusakeskus, Arulas Perajärv koos soiste niitude ja allikaga, mida Immulätteks ehk Emalätteks kutsutakse, Kääriku suusa- ja matkaradade piirkond, Kaarna järve ümbrus, Pedajamäe ja Kirikuküla ümbrus koos Elva jõe ümbritsevate männikutega, Annimatsi, Madsa ja Mäha puhkekülad ja neid ümbritsev mosaiikne maastik.
2. Otepää linnuse varemed, Apostlik õigeusu kirik, II maailmasõjas hukkunute ühishaud, uus ning vana Otepää kalmistu, Otepää pastoraat, kihelkonna kooli hoone ja Luteriusu kirik Otepääl.
3. Kivikalmed, maa-alune kalmistu Truuta külas

Palupera vald
1. Palupera mõis koos pargiga, II maailmasõjas hukkunute haud
2. Hellenurme mõis koos ümbritseva pargiga, Lustimägi Hellenurme külas
3. Päidla järvestik, maa-alused kalmistud, asulakohad Palupera valla keskosas
4. Nõuni järved, kabelimäed ja asulakoht Päidla järvedest idas ja kirdes
5. Middendorfi matusekoha park ja kalmistu Hellenurmes
6. Käpa-Müürsepa talu hooned ja õu Urmi külas
7. Elva jõgi, selle org
8. Kivikalme ja maa-alune kalmistu Paluperas
9. Looga kabelimägi Makita külas
10. Lutike - Neeruti piirkonna atraktiivne, künklik talumaastik

Puka vald
1. Kivivare, endine linnamägi Aakres
2. Aakre mõis seda ümbritseva pargiga
3. Maa-alune kalmistu "Lüllemägi" Atra külas
4. Maa-alune kalmistu “Ristimägi” Kähri külas
5. Linnamägi "Kuigatsi", kivikalme Kibena külas
6. Ohvriallikas "Nuudaläte” Kolli külas
7. Komsi puistu
8. Kuigatsi mõis seda ümbritseva pargiga
9. Purtsi jõe org Oonast Purtsini
10. Kivikalme, asulakoht, maa-alune kalmistu "Juudamägi" Palamuste külas
11. Ohvriallikas "Jaani kiriku ase" Põru külas
12. Kivikalmed, maa-alune kalmistu "Mulgi kabel" ja kultusekivi Pühaste külas
13. Puka pargid, põlispuude grupp
14. Puka mõis, Puka kalmistu, tamme allee
15. Kõrtsihoone, raudteejaam, linaladu ja pritsimaja Pukas
16. Linnamägi "Vooremägi" Purtsi külas
17. Mõisnik Nolckeni jahiloss, H. W. sammas, II maailmasõjas hukkunute haud Soontagal
18. Muhhameedi surnuaed Soontagal
19. Maa-alune kalmistu “Vasila kabelimägi” Vaardi külas

Põdrala vald
1. Murikatsi org
2. Kaubi kaasik
3. Hendrik Visnapuu sünnikodu Leebikul
4. Leebiku park, Leebiku tamm
5. Maa-alune kalmistu "Saajamägi" Liva külas
6. Lõve mõis
7. Ohvrikivi Lõvel
8. Hendrik Adamsoni sünnikodu end. Murikatsi külas

9. Kivikalme Pikasillal
10. Männikud Pikasillal
11. II maailmasõjas hukkunute ühishauad ja mälestusmärk Pikasillal
12. Reti kalmistu
13. Riidaja mõis kõrvalhoonetega, Riidaja tamm, ümbritsev park, Põrgulaas, von Strykide kabelihoone Riidajas

Sangaste vald
1. Harimägi, "Kabelimägi" Mäekülas
2. Keeni mõisahoone pargiga, kivikalme
3. Sangaste linnamägi Kirgjärve kaldal
4. Ansi tamm Laukülas
5. Sangaste mõisahoone koos kõrvalhoonete ja ümbritseva pargiga Lossikülas
6. Restu mõis seda ümbitseva pargiga, II maailmasõjas hukkunute haud
7. Sangaste Püha Andrease luteri kirik, kalmistu, Bergi ja Hellati hauad, kabelihoone, Jaanimägi, "Kihu kivi" Kurevere külas
8. Tiidu mänd ja maa-alune kalmistu "Kabelimägi" Tiidu külas

Taheva vald
1. Hargla luteri kirik, Hargla surnuaia kabel, kalmistu, II maailmasõjas hukkunute haud, Püha pettai Harglas
2. Valgemägi Hargla külas
3. Essemägi Harglast 3 km põhja poole
4. Asulakoht Kallikülas
5. Mõisast alles jäänud jääkelder ning pumbamaja, magasiait, kalmistu, Kalgiahju mägi Koikkülas
6. Aheru järv, Oore männikud
7. Koiva puisniit ja Koiva jõgi, Malluste männikud, Koiva männikud, Parmu männikud, Koiva tamm
8. Laanemetsa park, pärnad ja tamm
9. Laanemetsa Apostlik-õigeusu kirik
10. Hargla nõgu Haanja ja Karula kuplite vahel
11. Taheva park Tsirgumäel
12. Ohvrimänd, ohvrikivi Tsirgumäel

Tõlliste vald
1. Jaanikese motokrossirada
2. Kalmistud Rampe ja Laatre külas
3. Laatre Apostlik-õigeusu pühavaimu kirik
4. Paju mõis koos ümbritseva pargiga, Soome Põhjapoegade mälestuskivi
5. Vabadussõja Paju lahingu koht ja ausammas
6. Sooru pargi tammik
7. Tõlliste vanadekodu puiestee
8. II maailmasõjas hukkunute ühishaud Tsirguliinas
9. Vargasaare puistud

Õru vald
1. Apostlik õigeusu kirik Priipalus
2. Kivikalme "Kirikuase" Priipalus
3. Kivikalme "Kirikuase", maa-alune kalmistu, F. Kuhlbarsi sünnikoht Unikülas
4. Maa-alune kalmistu ja kivikalme "Kirikuase" Õlatu külas
5. II maailmasõjas hukkunute ühishaud Õruste külas
6. Väike-Emajõe orund Õru valla lääneosas

2.7.2 Kaardianalüüsi, kontsentratsioonialade leidmise ja algse välitöö tulemus

Kaardianalüüsi, kaitsealuste objektide paigutuse uurimise ja esialgsete välitööde tulemusena koostati nimekiri 121 potentsiaalselt väärtuslikust maastikuelemendist, mis võeti edasiste tööde juures aluseks. Kõik järgnevas nimekirjas nimetatud alad sõideti läbi ja hinnati nende väärtusi kohapeal.

Helme vald

1. *Alaküla.* Jõgevestest edelasse jääv ala. Ribaline struktuur. Teisel pool teed suured põllud.
2. *Ala küla.* Üks talu. Valla põhjapiiri (idapoolsem) sopp.
3. *Helme ümbrus.* Väga palju mälestisi.
4. *Holdre mõis:* peahoone ja puukuur, asula. Maanteed mööda põhja poole.
5. *Holdre männikud.* LK ala.
6. *Holdre Lagesoo ehk Märdi järv.*
7. *Jõgevestest mööda maanteed põhja jääv ala.*
8. *Jõku jõgi: Rulli luht.*
9. *Kalme küla.* Talu- ja kolhoosimaastik koos.
10. *Karjatnurme kolhoosimaastik.*
11. *Kähu kiviaiad.*
12. *Kähu.* Luht ning ohvri- ja kultusekivi Helgikivi.
13. *Kähu-Mäeküla.* Luht, kivikalme, ohvrikivi.
14. *Lasa järve ümbrus.* Heinamaad, kardetavasti mahajäetud.
15. *Mäsajärve ümbrus, Eera küla.* Mahajäetud.
16. *Möldre.* Kultusekivid ja kivikalme.
17. *Peetri küla, Egeri järv.* Oletatavalt hästi säilinud koht, luhad.
18. *Pilpa küla,* Taageperast loodes. Parandatud.
19. *Roobe mõisakoht, luht, asula.* Õhne jõgi.
20. *Taagepera mõis ja selle ümbrus.* Väga palju mälestisi. Kaks kivikalmet.
21. *Talna küla.* Helmest kirdes.
22. *Tõrva linna loodepoolne nurk.* Ühishauad, kivid ja künnapuud. Tikste org.
23. *Tündre järvest edelasse jäävad majad.* Suvilad.
24. *Viljakse oja luht.* Rullist loodes. Valla põhjapiiri sopp.
25. *Õhne jõe luhad.* Holdre-Mekru ja Mekru-riigipiiri luht. Õhne jõgi ise ka, Ärna paljand, kus rüükalad.

Hummuli vald

26. *Aitsra juurde jääv vana mõisakoht.* Maanteest lõunas, palu-karukell, Pedajamäe männid, ohvrikivi.
27. *Alamõisa küla.* Maantee ristist loodesse jääv ala.
28. *Hummuli mõisa peahoone koos pargiga.* Kaks kalmistut ja võib-olla ka kolme kuninga mänd. Võimalik, et saab Ransi külaga ühendada.
29. *Kuulja ja Pikre järve vahele jääv puhkeala.*
30. *Koorküla järvede perspektiivne looduskaitseala.* Viis järve, järveasula, kivikalme, ohvrihiis, lõunaosas kasvavad metsas tammed.
31. *Koorküla Lina- ja Mudajärve vahele ja nendest läände jääv ala.*
32. *Koorküla mõisapark.* Koobastik. Põlispuude grupp.
33. *Koorkülast ja Jetist mööda maanteed lõunasse jääv ala.* Üksikud hajali majad tee ääres.
34. *Kordonihoone (maakividest, kilomeetriviidad).* Koorküla maanteel Läti poole sõites.
35. *Piiri küla lõunaots.* Valla piiri sopp.
36. *Pikre küla kiviaed.* Maanteest lõunas.
37. *Ransi küla.* Väike-Emajõe ääres. Selline tüüp, et ühel pool mets ja teisel pool põld.
38. *Sarapuu järve loodepoolne ümbrus.* Nähtavasti vaid mets ja heinamaa.

Karula vald

39. *Kaagjärve.* Mõningasel määral on mõisakompleksi punastest telliskivi ehitistest oli alles.
40. *Karula rahvuspark.*
41. *Üllemäe.*
42. *Mälgi küla.* Üllemäest põhjas.
43. *Nigle küla.*
44. *Pikkjärv.* Maa-alused kalmistud.
45. *Pugritsa küla.* Rändrahn.
46. *Raavitsa asula ja raudteejaama vahele jääv ala.*
47. *Süldina ja Rautina vaheline ala.*
48. *Tohvri küla.* Valtina-Tohvri vahelisel lõigul. Kits.
49. *Tuulemäe-Meiga küla.* Väga kena korralik küla, osa on Tõlliste vallas, teisel pool raudteed.
50. *Vissi.* Kirik.

Otepää vald

51. *Harimägi.*
52. *Kassiratta küla ja ümbrus.*
53. *Vidrikest alates Kooraste järved.* Ilus vaade Vidrikelt.

Palupera vald

54. *Elva jõe org.*
55. *Hellenurme mõis koos ümbritseva pargiga.*
56. *Makita küla.* Arheoloogiline vaatamisväärsus: Looga kabelimägi. Mõrtsuka juures.
57. *Mõrtsuka küla.*
58. *Mäelooga küla.*
59. *Nõuni järved.*
60. *Palupera ja Miti vahelisele teelõigule maanteest põhja jääv ala.*
61. *Palupera mõis koos pargiga.*
62. *Päidla järvestik.* Maa-alused kalmistud.

Puka vald

63. *Aakre linnamägi kivivare.* Palamustel.
64. *Aakre-Oona tee ja Purtsi jõe vahele jääv ala.*
65. *Kolli ohvriallikad.* Tartu-Valga maantee ääres, ilus vaade.
66. *Kuigatsi mõis seda ümbritseva pargiga..*
67. *Kureküla-Kähri.*
68. *Pedaste küla.* Tee ja jõe vahel.
69. *Purtsi jõe org.* Oonast Purtsini, paljandid.
70. *Purtsi linnamägi Voore mägi.* Ilus vaade Võrtsjärvele lõunast.
71. *Põru küla.* Kurejärvest kagus.
72. *Pühaste.* Kivikalmed, maa-alune kalmistu, kultusekivi.
73. *Vedela küla.* Puka-Kuigatsi teest idas.
74. *Veere küla.* Aakrest loodes.

Põdrala vald

75. *Alliku maa-alune kalmistu "Surnumägi".* Küla. Ilus vaade.
76. *Helme jõe org Murikatsist Porini.* Peale Porit ei pääse ligi.
77. *Karu maa-alune kalmistu.*
78. *Kaubi küla.* Alates maakonna piirist, kaasik kaasa arvatud.
79. *Liva küla.* Ka looduslikult kaunis koht. Maa-alune kalmistu.
80. *Lõve küla, mõis ja ohvrikivi.* Park on käest lastud.
81. *Metsakuru küla.*
82. *Murikatsi küla.* Tõeliselt ilus, hea vaade, org, Hendrik Adamsoni sünnikodu.
83. *Pikasilla.* Kivikalme, ühishaud, männikud.

84. *Raudsepani ning Vanamõisa* vahelt avaneb ilus vaade Õhnele.
85. *Riidaja mõis koos ümbritseva pargiga ning asula.* Nõukogude mõisamaastik. Park. Põrgulaas.
86. *Rulli küla.* Korras küla.
87. *Suurküla Reti juures.* Linnufarm.
88. *Sälgu küla põhjaots.* Tavaline talumaastik, kus on näha kolhoosiaja jäänuseid.
89. *Veski küla.* Väljasurnud.
90. *Õhne jõe org Leebikust lõuna poole.*

Sangaste vald

91. *Keeni ja Mäeküla vaheline kõrvaltee.* Küla poolt vaadatuna.
92. *Keeni mõisahoone pargiga.* Kivikalme.
93. *Kuiksilla küla.* Järve küla. Maanteest läänes.
94. *Restu mõis seda ümbritseva pargiga.*
95. *Sangaste ja Tiidu vaheline kõrvaltee.* Küla mõttes. Mänd ja maa-alune kalmistu.
96. *Sangaste linnamägi.* Kirgjärve läänekaldal
97. *Sangaste loss ja park.*
98. *Sangaste-Sihva teel mõlemal pool teed.* Enne Restut. Küla poolt vaadatuna.
99. *Vaalu küla.* Raudteest idas, Laatre jõest läänes.
100. *Ädu küla.* Pringist loodes.

Taheva vald

101. *Aheru järv.*
102. *Hargla nõgu.*
103. *Juuta küla ja sellest lõunasse jääv ala.*
104. *Koikküla mõisa jäänused.* Park, põlispuu, maa-alune kalmistu.
105. *Koiva jõgi.*
106. *Koiva puisniit.*
107. *Laanemetsa ümbrus.*
108. *Loosu küla.* Koikkülast kagus.
109. *Mustjõgi.* Luht, Tsirgumäe ohvrimänd, ohvrikivi, Essemägi.
110. *Mõtusõ küla.* Aheru ja Kiivite järve vahel.

Tõlliste vald

111. *Iigastest põhja poole jääv ala.*
112. *Koosa küla.* Korijärvest idas
113. *Mürgi küla.* Raudteejaamast kirdesse.
114. *Surdi.*
115. *Tagula.*
116. *Tuulemäe ja Korijärve vaheline ala.* Ilus kena korralik küla. Teine pool Karula vallas.

Õru vald

117. *Kiviküla.* Killingest edelas.
118. *Pikaantsu küla.* Priipalu ja Õlatu vahel. Õlatus maa-alune kalmistu ja kivikalme.
119. *Priipalu.* Kirik, kivikalme.
120. *Väikese Emajõe orund.*
121. *Õruste (Õru) küla***.** Õrustest edelas.

2.7.3 Ankeetküsitluse tulemused

Küsitluse tulemused aitavad välja selgitada kohalike elanike eelistusi ning väärtushinnanguid, samas aitavad vastused suunata väärtuslikele maastikele koostatavaid hooldussoovitusi ning on abiks planeerimistegevuses. Järgnevalt esitatakse ankeetidest saadud vastuseid respondentidele esitatud küsimuste kaupa.

1. Milliseid ilusaid (huvitavaid, kauneid) paiku Sa Valgamaal ja oma kodukohas nimetaksid? Palun kirjuta konkreetse koha nimi ja/või püüa neid paiku piiritleda:

Valgamaalased pidasid enim huvipakkuvamaks kohaks Sangaste lossi. See on ilmselt koht, kus käiakse klassiekskursioonidel. Sangaste loss on valgamaalastele kujunenud kohalikuks sümboliks, millest on tehtud postkaarte ja seda lossi tuntakse maakonna piires kõige enam.

Ankeetküsitlusest osavõtnute arvates on Otepää ja Otepää ümbrus kena paik vaba aja veetmiseks. Kui summeerida kõik välja toodud Otepää maastikuelemendid ning äramainitud looduspark, siis edestaks küsitluses Otepää kuppelmaastik Sangaste lossi. Selle koha järjest suurenev populaarsus on ka mõistetav. Otepääl ning selle ümbrusel on suur rekreatsiooniline väärtus aastaringselt ning seal soovivad puhata mitte ainult Valga maakonna elanikud, vaid ka siseturistid üle terve Eesti ja välismaalased. See looduslik, vahelduva reljeefi ning veesilmadega maastik on üks omanäolisemaid Eestis, mida soovitakse tulla nautima. Otepää suureneva populaarsuse taustal tuleks meeles pidada, et sealseid maastikke ei tohiks ekspluateerida ning neile peaks andma võimaluse ka ennast taastada.

Veel leiab ära märkimist Helme ümbrus. Peamiselt kasutatakse seda ilmselt taas klassiekskursioonide või perekonna väljasõitude peatuskohana. Ankeetküsitlusest selgus, et Helmes pakuvad kõige rohkem huvi lossivaremed ning koopad. Helme lähedale jääb Tõrva linnamägi ning Vanamõisa järv. Viimane on valgamaalaste seas tuntud ujumiskoht. Taagepera loss ja tema ümbrus on samuti mitmetele küsitletutele huvipakkuvad paigad. Käimasolevad remonditööd ja konverentsi keskuse loomine Taagepera lossi annavad kohalikule elutegevusele hoogu juurde. Valgamaa mitmed äramärgitud lossid (Sangaste, Taagepera, Holdre) võiks koos kujuneda Otepää järgi teiseks märkimisväärseks maakonnale omaseks sümboliks.

Hummuli valla elanikud tõstsid esile Koorküla ning Valgjärve ümbruse. Ka see on enim tuntud just sealsete koobaste ning ujumisvõimaluse tõttu.

Palju ära mainimist leidis Karula rahvuspark.

Kuivõrd Valga linna elanike arvamus oli ankeetide näol rohkesti esindatud, siis peaks nende poolt nimetatud paikadele pöörama tähelepanu, kuigi see polnud antud projekti eesmärk. Vastajad mainisid enam Pedeli jõge, Säde parki, raamatukogu ümbrust ning piiripunkti.

HELME	119
Helme loss ja varemed	**25**
Helme koopad	**23**
Taagepera loss	**13**
Holdre loss	10
Tõrva linnamägi, Tantsumägi	10
Barclay de Tolly	7
Vanamõisa järv	6
Õhne jõgi	4
Helme	3
Orjakivi	3
Tikste org	2
Tündre järv	2
Veisjärv	2
Ala kirik	1
Egeri järv	1
Helme kirikuvaremed	1
Helme koduloomuuseum	1
Helme park	1
Murikatsi org	1
Rutu mägi	1
Taagepera	1
Taagepera kirik	1
HUMMULI	**27**
Valgjärv+ümbrus	**10**
Koorküla koopad	**8**
Hummuli mõis	**5**
Pikre järv	2
Hummuli metsad	1
Petai järv	1
KARULA	**31**
Rahvuspark	**23**
Kaagjärve mõis	**2**
Lüllemägi	**2**
Pikkjärv	2
Karula mõis	1
Tornimägi	1
OTEPÄÄ	**194**
Looduspark, maastik	**45**
Pühajärv	**38**
Väike Munamägi	**34**
Väike Emajõgi	17
Kuutsemägi	16
Linnamägi	12
Harimägi	8
Energiasammas	5
Kaarna järv	5
Tehvandi	4
Hobusemägi	3
Kääriku	3
Pülme järv	2
Annimatsi	1
Nüpli järv	1

PALUPERA	21
Middendorffide matmispaik	**5**
Hellenurme mõis	**3**
Nõuni järved	**3**
Elva jõe org	**2**
Elva jõgi	**2**
Lutike küla	2
Palupera mõis	2
Hellenurme mõis	1
Päidla järved	1
PUKA	**3**
Vooremägi	**3**
PÕDRALA	**9**
Võrtsjärv	**5**
H. Visnapuu s. Leebikus	**1**
Kurvitsa järv	**1**
Pikasilla palu	**1**
Riidaja mõis	1
SANGASTE	**71**
Sangaste loss	**59**
Jaanimägi	**5**
Restu mõis	**3**
Märdi veski	1
Restu kuivati	1
Restu küla	1
Sangaste kirik	1
TAHEVA	**7**
Koiva jõe ümbrus	**3**
Aheru järv	**1**
Koikküla ümbrus	**1**
Mustjõe äärne	1
Taheva	1
TÕLLISTE	**17**
Pedeli jõgi	**11**
Sooru kooli park	**2**
Erajärv??	**1**
Jaanikese	1
Jaanimägi	1
Tagula järved	1
ÕRU	**1**
Uniküla järved	**1**
VALGA LINN	**3**
Valga linna erinevad elemendid	**33**

2. Mis rikub Sinu arvates kodukandi maastike ilmet? Tõmba ring ümber kolmele olulisemale tegurile?

MAASTIKE ILMET RIKKUVAD TEGURID	PALJU
vedelevad jäätmed	**161**
mahajäetud hooned	**107**
võsastumine	**105**
metsade üleraie	102
põldude söötijätmine	74
ebasobivad ehitised	49

Täiskasvanud on kõige enam rõhutanud põldude söötijätmist ning võsastumist. Lapsi häirivad rohkem vedelevad jäätmed ning mahajäetud hooned.

3. Kui palju ja mismoodi on Sinu kodukandi ümbrus muutunud viimase 10 aasta jooksul?

Valgamaal on nii vallavanemate kui ka kohalike elanike arvates tähtsal kohal üldine heakord. Kodude ümbrused on muutunud kaunimaks, tee ääred on võsast puhtaks raiutud, rämpsu ei vedele metsade all, teid on parandatud ning rajatud on mitmeid puhkealasid. Vastanute arvates on kõige positiivsemaks muutuseks olnud uute hoonete ehitus.

Muret tekitavad kohalikele elanikele sööti jäänud põllud, endiste haritud maade võsastumine, suured metsaraied. Probleemiks on ka kolhoosidele kuulunud hoonete ning mahajäetud talude lagunemine, mis rikuvad maastike üldist ilmet.

Peamised muutused, mis olid välja toodud:
1. Uued hooned 36
2. Heakord 31
3. Võsastumine, söötis põllud 30
4. Lagunenud hooned 24
5. Lageraie 22

4. Kas Teie koduümbruses on selliseid maastikke, mis Teid eestlasena tundma paneb? Millised need maastikud on:

Küsimusele oli kõige rohkem vastanute hulgas ära märgitud Valgamaa künklik maastik. Ka metsad, järved ja haritud põllud seostuvad valgamaalastele eestluse kandjatena. Konkreetseid sümboleid maakonna või vabariigi piires, mida suuremal määral välja oleks toodud, ei esinenud. Küll aga mainiti ära paljudel juhtudel maastike erinevaid komponente, mis eeldatavasti asuvad vastanute kodude lähedal (nt. Väike-Munamägi).

Enim välja toodud maastikukomponendid:
1. Künkad (kuppelmaastikud) 30
2. Metsad 25
3. Hooldatud põllud 16

5. Millises Eestimaa paigas tahaksid elada, kui oleks võimalik valida:

Vastustest küsimusele ilmnes selgelt, et küsitletud on tihedalt seotud oma kodupaigaga. Ära oli toodud konkreetsed külad ja vallad Valgamaal, kus vastanud ise elavad ning kust nad ära kolida ei soovi. Elamiseelistustes soovisid kokku 45 anketeeritut elada Pärnus ja/või Tartus. 28 vastanut on konkreetselt ära maininud koha Valgamaal, kus nad tahaksid elada (nt. Tõrvas, Otepää kandis), või nimetanud Lõuna-Eestit.

Peamiselt mainitud paigad:
1. Kodukoht 39
2. Pärnu 23
3. Tartu 22
4. Otepää 16

6. Kui kaua on Sinu pere selles kohas elanud?

KAUA ELANUD	PALJU
15…50 aastat	**71**
5...15 aastat	**59**
mitu põlve	**47**
kuni 5 aastat	16
vastamata	7
ei tea	2

Valdavalt olid vastajad eesti keelt kirjutavad inimesed. Saabus 27 vene keeles täidetud ankeeti Valga vene koolist.

Valgamaale on viimase viie aasta jooksul kolinud 8% vastanutest.

2.7.4 Intervjuude tulemused

Intervjueerimine piirdus nelja valla inimestega - Helme, Hummuli, Põdrala ja Karula.

Helme

Helme vallas leiti, et nende vallas on piisavalt tähtsaid objekte ning maastikke, mis on ka üle Eesti tuntud – seega siis Valgamaa sümbolid. Vald ei ole kõige vaesem ning peab ühinemisplaani nii Põdrala kui ka Hummuliga. Helme valla väärtuslikeks maastikeks peeti:

1) Jõgeveste koos Barclay de Tolly mausoleumiga – nimetati turismiobjektina, eriti venelastele.
2) Ala-Taagepera piirkond. Kõige tähtsamaks objektiks on Taagepera loss, kus käib praegu remont, et muuta see hotell-konverentsikeskuseks. Tunnistati, et paik on ka kohalikele eriline, mis nähtub juba ala heakorrast.
3) Helme ümbrus ning Tõrva linna põhjapoolne osa. Ala on praegugi ilus, kuid et ta on valla keskus, siis soovitakse seda veelgi edendada. Looduslikult kena koht, Keisrioja. Suvel oli kõige aktuaalsemaks teemaks skulptuuripargi rajamine Helme surnuaia vahetusse lähedusse.
4) Tündre järv. Nõukogude ajal populaarne suvituskoht, asutuste suvilad jm väljasõidud. Tänapäeval probleemid eramaadel asuvate avalike supluskohtadega. Rekreatiivne ala.

Valga maakonnale iseloomulikuks objektiks arvati olevat Barclay de Tolly mausoleum. Ümbruskonna väärtuslike objektide hulgast mainiti Helme varemeid, Barclay de Tolly mausoleumi ja Taagepera lossi.

Hummuli

Valla väärtuslikeks maastikeks pidas vallavanem järgnevaid paiku:

1) Hummuli ümbruse muudab väärtuslikuks ajalooline taust (1702 Põhjasõja lahing). Endine mõisahoone koos pargiga. Äramärkimist leidis veel Väike-Emajõgi koos luhtadega. Jõel võiks korraldada süsta- ja/või paadimatku. Lisaks on Hummulist põhja suunas jääval Alamõisal olnud forellikasvatus, mis on Väike-Emajõega Alamõisa oja kaudu ühenduses. Alamõisa omab ka ajaloolist tähtsust – Teise maailmasõja ajal forsseeriti siin Emajõgi. Suurimaks probleemiks peetakse hooldamata luhtasid. Kunagi kuulusid need alad taludele, kuid viimasel kümnel aastal ei ole neid hooldatud. Sealsed alad on võsastunud ning jõgi risu täis (nii looduslikku kui inimese poolt tekitatud). Hummuli lähedale on rajatud lõkkekohti ja püütud metsast parkmetsa teha. Omamoodi vaatamisväärsuse saab kujundada nõukogudeajast pärinevast raketibaasist jõe idakaldal. Asula üldist ilmet püütakse veel parandada kodukaunistamisvõistlusega.
2) Koorküla järved ja nende ümbrus, mis on looduslikult väärtustatud ala, kuid hooldetöid seal ei toimu. See on koht, kus autot omavad inimesed käivad ujumas.

Järve looduslikule tasakaalule on taoline kontrollimatu tegevus kurnav. Olukorra muudab keerulisemaks ujumiskoha paiknemine eramaal.

3) Koorkülast põhja suunas jääb Jeti küla, mille külastruktuur pärineb sajandi algusest. NSV Liidu ajal oli tegemist kolhoosikeskusega, kuid praeguseks on Jeti külast saanud ääremaa. Koorkülast lõunas, Läti piiri ääres asub kordonihoone, mille praktiline väärtus on minimaalne. Selle võiks küsitletu arvates tulevikus kasutusele võtta motellina. Kuna suur osa maast on erastatud, ei ole vallavalitsusel õigust ning võimu millegi tegevust Koorkülas suunata.

Kogu vald on suhteliselt mahajäetud. Põllumaast on viimaste aastatega võsastunud 30%. Valla peale on ainult üks tegutsev suurtalu. Peamise probleemina maastikuhoolduses mainis vallavanem vallale kuuluvaid hooldamata luhtasid.

Maakonna sümbolid: Barclay de Tolly mausoleum, Helme ordulossi varemed, Sangaste loss, Karula rahvuspark, Otepää, Võrtsjärv.

Väärtuslikud objektid ümbruskonnas on: Hummuli mõis (valla piires).

Valla elanikele väärtuslikuks paigaks võib pidada Hummulit, kus tehakse jaanipäeval jaanituld.

Perspektiivsed alad Hummuli vallas, mis ideede rakendamiseks raha vajaksid:

1) Väike-Emajõgi – turism (matkad nii jõge kui kallast mööda), ujumisvõimalus;
2) Koorküla järvesik – kalaturism, ujumisvõimalus;
3) Udsu järv – vähikasvatus, ujumisvõimalus;
4) Läti piiri äärsed alad – jahiturism.

<u>Põdrala</u>

Valla väärtuslikeks maastikeks peeti järgnevaid paiku:

1) Pikasilla koos Väikese-Emajõe ümbruse ning Võrtsjärve lõunaosaga – tulevikus kõige perspektiivsem ala turismiga tegelemiseks. Eriti oleks väljundeid veeturismil: kalapüük, jõelaevandus, matkamine (seda nii maad mööda kui jõe peal). Võrtsjärve lõunaosas on säilinud sadamakoht, mis vajaks taastamist. Probleemaladena loetleti järgmisi kohti: jõeäärne mets on sõjaaegseid mürske täis ning seetõttu inimestele ohtlik. Põdrala vallas on Väike-Emajõe luhad võsas.
   Pikasillas elavad ka mitmed kodukaunistamiskonkursi võitjad.
2) Riidaja koos ümbritsevaga – vaatamisväärne mõisakompleks.
3) Riidaja ja Leebiku mahajäetud kolhoosimaastikud, mida oleks võimalik kasutada šokiturismina.
4) Riidajast lõunasse jääb perekond Taulide poolt rajatav Torupillimuuseum, mis lõplikult valminuna pakub ka toitlustust ning ööbimisvõimalust.

Valga maakonnale iseloomulike objektidena nimetati Sangaste lossi, Helme varemeid. Põdrala vallale iseloomulik piirkond on Pikasilla. Väärtuslikeks objektideks ümbruskonnas peeti Riidaja mõisa.

Valla elanikele on tähtsad Pikasilla staadion, laululava ja lõkkeplats. Piirkonna tähtsust tõstavad Võrtsjärve mängud.

Valla kõige suuremaks probleemiks on Leebiku. Seal asub vaid paar puiduga tegelevat ettevõtet. Ääremaaks muutumist kiirendab intensiivne väljaränne.

Valla perspektiivsed alad on:

1) Pikasilla, investeeringute abil saaks ala külgetõmbavamaks muuta. Paadisadama korda tegemine meelitaks turiste juurde. Antud piirkonnas võiks olla turismitalu. Praegu tahetakse rajada linnuvaatetorni. Põdrala vallas ei ole ühtegi sööklat või baari, kus saaks korralikult süüa.
2) Riidaja näol on tegemist vallakeskusega. Raha kuluks mõisahoone taastamiseks.
3) Murikatsi org. Helmes (täpsemalt Kirikukülas) asub ratsahobusetalu, mille omanik tahaks hakata Murikatsi orgu tegema ratsamatku.

Karula

Küsitletu, valla keskkonnaspetsialist Terje Puuderselli, arvates on kogu Valgamaa väärtuslik, kust võiks mõned vähemväärtuslikud maastikud välja jätta. Karula vallale on iseloomulik suletus, isoleeritus maailmast; kurvilisus, teist talu ei näe, kui, siis ainult üle järve, näeb suitsu. Mahajäetud talud kaovad loodusesse, vallal pole raha ehitiste lammutamiseks, niikuinii tassitakse ajapikku ehituskõlbulik materjal minema. Eramaal ei saa ettekirjutusi teha. Suhteliselt populaarne on Terje Puuderselli sõnul kodukaunistus.

Terje Puuderselli enese kogetud väärtuslikud maastikud on:

1) käänuline Ärnu jõgi (Leese oja Valtinast Väheruni, Tuulemäe-Meiga väärtusliku maastiku juures), kus 1970. aastail on keegi eraisik rajanud dendropargi, vana veskikoht.
2) Taheva-Mustjõe-Koiva – salapärane, kuid kohalike hulgas populaarne puhkekoht.
3) Kaagjärve – praegu kole, kuid maastikuliselt ilus, inimesed ise peavad kohast lugu, aiad on korras. Elamiseks hea (linna lähedal), aga halva mainega, nõukogude ajal sattus sinna elama nn. väljasaadetuid. Vahepeal oli seal valla keskus. Niklusemägi on sealne jaanitule koht.
4) Karulas peetakse jaanituld Lüllemäe staadionil, vanasti tuletõrje- (nüüd parkimis-) platsil.
5) Karula mõis – hooldatakse: niidetakse, oli kolhoosi keskus.
6) Pikkjärv – ümberringi erastatud maad ja majad, teed ujumiskohtadeni kulgevad läbi majapidamiste õuede. Kirdeosas on Kirbu soo, palju orhideesid. Meiga kalmed.

2.8 Alade lõplik valik

Kõigi ülalloetletud tegevuste põhjal valmis Valgamaa väärtuslike maastike esialgne nimekiri, mida tutvustati kõigile kohalikele omavalitsustele, avaldati vastavasisulisi kirjutisi kohalikus ajalehes ja maakonna kodulehel. Saabunud vastukajade ja täiendavate ettepanekute põhjal koostati maavalitsuses väärtuslike alade lõplik nimekiri ja järjestati need tähtsusklasside kaupa.

Esimese klassi alade hulka arvati maakonna kõige väärtuslikumad maastikud, milledest osa võiksid kuuluda riikliku tähtsusega maastike hulka.

Teise klassi alade hulka arvati maakondlikult väga väärtuslikud maastikud.

Kolmanda klassi alade hulka jäid maastikud, mis on väärtuslikud mingist kitsast aspektist või omavad väärtust vaid kohalikele inimestele.

Valgamaa väärtuslike maastike nimekirja arvati 12 I klassi ala, milledest 4 võiksid kuuluda riikliku tähtsusega alade hulka, 12 II klassi ala ja 25 III klassi ala.

Allpool on toodud Valgamaa väärtuslike maastike register.

3. VALGAMAA VÄÄRTUSLKE MAASTIKE REGISTER

3.1 Väärtuslike maastike registri struktuur

Alljärgnevalt on ära toodud registri struktuur koos selgitustega.

1. *Ala number ja nimetus:* maakondlik numeratsioon
2. *Ala klass:* I, II või III

I kl – kõige väärtuslikumad, maakondliku (võimaliku riikliku) tähtsusega alad;
II kl – väga väärtuslikud, maakondliku tähtsusega alad;
III kl - kohaliku tähtsusega, väärtuslikud mingist kitsast aspektist

3. *Ala tüüp:* numbritega 1- 8 (ühe ala kohta võib kasutada mitut numbrit, näit 356)
   1 – linna- või asulamaastik
   2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla
   3 – põllumajandus- ja loodusmaastik
   4 – põhiliselt loodusmaastik
   5 – sisaldab suuremat veekogu või piirneb sellega
   6 – ajaloo kontsentraat
   7 – mõisakeskus või –park
   8 – paik, mis seostub ajaloosündmusega või omab muud sümboolset tähendust
4. *Ala pindala:* (ha) kaartide digitaliseerimisel saadud andmed
5. *Ala asukoht:* maakond, vald
6. *Ala tähtsus:* potentsiaalne riiklik, maakondlik või kohalik
7. *Ala kirjeldus ja hinnangud* erinevatest aspektidest (1 - madal või ebaselge, 2 - keskmine või ebaühtlane, 3 - kõrge) ja põhjendus (väärtuste kirjeldus):

- Ala üldine kirjeldus: reljeef, veekogud, maastiku tüüp ja struktuur, maakasutus jne.
- kultuurilis-ajalooline väärtus (KAV): maakasutus, asustus, teedevõrk, hoonestus, olulised elemendid, muinsuskaitseobjektid
- esteetiline väärtus (EV): ilu, omapära, vaated, hooldatus, häirivad tegurid jms.
- looduslik väärtus (LV): maastikulise ja bioloogilise mitmekesisuse seisukohast kõrget väärtust omavad elemendid, looduskaitseobjektid
- identiteediväärtus (IV): objekti väärtus kohalike arvates
- rekreatiivne ja turismipotentsiaal (RTP): sobivus puhkemaastikuks (väärtused, mitmekesisus, kättesaadavus, naaberalade väärtus jne.)
- muud väärtused (MV) - teaduslik, jms. juhul kui on tuvastatud

8. *Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:*

Siinkohal on ära toodud erinevate väärtuste säilimiseks, taastamiseks või suurendamiseks vajalikud meetmed jne. Anda saab üksnes väga üldisi ja enamasti skemaatilisi soovitusi kõige prioriteetsemate tegevuste kohta antud alal. Täpsemad hooldussoovitused ja kasutustingimused tuleb paika panna üldplaneeringute tegemise käigus ja/või hoolduslepingute sõlmimisel, eelnevalt maakasutajatega läbi rääkides.

9. *Kehtestatud piirangud* (looduskaitse, muinsuskaitse)
10. *Täiendava inventeerimise vajadus:* (objektid või struktuurid, mida võimaluse korral tuleks täiendavalt inventeerida)

3.2 Kaartide digitaliseerimine ja tingmärkide kasutamine

Väärtuslike maastike digitaalse andmebaasi loomiseks on kasutatud MapInfo tarkvara. Aluskaardina kasutati skaneeritud 1980-ndatel aastatel trükitud Nõukogude Liidu topograafilisi kaarte mõõtkavas 1:50 000. Töö on teostatud eesti põhikaardi projektsioonis (Lambert-EST).

Väärtuslikud alad on koondatud kahte teemakihti – I klassi ja II klassi (maakondlikud ja võimalikud riiklikud) ning III klassi (kohalikud) väärtusega alad. Eraldi teemakihid on moodustatud välitööde käigus kaardistatud ilusatest vaadetest ja teelõikudest. Andmebaasi kirjeldus on alljärgnev:

<u>Väärtuslikud maastikud</u>

Ala nr:

Ala nimi:

Ala klass: I, II

Ala tüüp: numbritega 1- 8 (ühe ala kohta võib kasutada mitut numbrit, näit 356)

1 – linna- või asulamaastik

2 – põhiliselt põllumajandusmaastik/küla

3 – põllumajandus- ja loodusmaastik

4 – põhiliselt loodusmaastik

5 – sisaldab suuremat veekogu või piirneb sellega

6 – ajaloo kontsentraat

7 – mõisakeskus või –park

8 – paik, mis seostub ajaloosündmusega või omab muud sümboolset tähendust

Ala väärtus: K (kultuurilis-ajalooline väärtus): 1-3

E (esteetiline väärtus, vaated): 1-3

L (looduslik väärtus): 1-3

I (identiteediväärtus, väärtus kohalikele): 1-3

R (rekreatiivne ja turismipotentsiaal): 1-3

(1-madal või ebaselge, 2-keskmine või ebaühtlane, 3- kõrge)

Ala riiklik tähtsus: +/- (jah või ei, kui on teada)

Pindala: ha

X-tsentroid:

Y-tsentroid:

Kirjeldus:

<u>Reservalad</u>

Ala nr:

Ala nimi:

Pindala: ha

X-tsentroid:

Y-tsentroid:

Kommentaar:

3.3 Valgamaa väärtuslikud maastikud

Eelpooltoodust lähtudes on väärtuslikud maastikud jagatud kolme olulisusklassi. Esimese klassi nimekirjas on maakondliku ja võimaliku üleriigilise tähtsusega väärtuslikud maastikud, need, mille väärtusi on hinnanud kõrgelt nii Tartu Ülikooli Geograafia Instituudi töörühm, valla- ja linnavalitsused kui ka küsitletud inimesed. Teise olulisusklassi moodustavad maastikud, mida hinnati eelmistest madalamalt, kuid mis on väga olulised konkreetse piirkonna inimeste jaoks. Kolmandas nimekirjas on aga maastikud, millel leiti üks või mitu väärtust, kuid mille olulisus ei ole maakonna mastaabis suur või mis asuvad halvasti ligipääsetavates kohtades. Andmed nende kohta registris piirduvad vaid nimega ja kaardile märgitud piiridega. Neid alasid tuleks eraldi vaadelda vallaplaneeringutes. Nime ees olev number näitab järjestust GIS-is.

1 Helme ümbrus (I kl)
2 Otepää looduspark (I kl)
3 Karula rahvuspark (I kl)
4 Koiva ja Mustjõe ümbrus, Koiva puisniit (I kl)
5 Hummuli ümbrus (II kl)
6 Koorküla - Jeti (I kl)
7 Tündre järve ümbrus (II kl)
8 Õhne jõe lähiümbrus (I kl)
9 Taagepera - Ala (I kl)
10 Helme jõe org Porist maakonna piirini (I kl)
11 Riidaja ümbrus (II kl)
12 Ilmjärve - Vidrike (I kl)
13 Sangaste - Lossiküla - Kuiksilla (I kl)
14 Korva luht (II kl)
15 Valtina - Lusti (II kl)
16 Pikkjärve ümbrus - Karula (I kl)
17 Holdre ümbrus (II kl)
18 Pikasilla - Väike-Emajõgi - Pühaste (I kl)
19 Jõgeveste ümbrus (II kl)
20 Palupera - Hellenurme - Lutike - Neeruti (II kl)
21 Pikaantsu - Priipalu - Kuigatsi - Mägiste (II kl)
22 Korijärve - Valtina (II kl)
23 Aheru (Kantsi) järve ümbrus (II kl)
24 Valga linna Pedeli jõelamm, linnapark, Räniorg ja Tambre mets (II kl)

Kohaliku tähtsusega (reservalad)

R1 Jõku jõe ümbrus, Rulli luht (III kl)
R2 Kähu küla (III kl)
R3 Lasa järve ümbrus (III kl)
R4 Mäsajärve ümbrus (III kl)
R5 Pilpa küla (III kl)
R6 Aitsra vana mõisakoht (III kl)
R7 Alamõisa küla (III kl)
R8 Piirivalve Koorküla kordon (III kl)
R9 Sarapuu järve loodepoolne ümbrus (III kl)
R10 Kaagjärve küla (III kl)
R11 Lüllemäe küla (III kl)
R12 Nigle ja Ruusmäe järve vahelina ala (III kl)
R13 Pugritsa küla (III kl)
R14 Süldina ja Rautina vaheline ala

R15 Aakre küla (III kl)
R16 Kolli ohvriallikad (III kl)
R17 Kähri küla (III kl)
R18 Pedaste küla (III kl)
R19 Lõve küla (III kl)
R20 Vanamõisa küla (III kl)
R21 Rulli küla (III kl)
R22 Keeni ja Mäeküla vahelina ala (III kl)
R23 Koikküla küla (III kl)
R24 Iigaste ja Vilaski küla (III kl)
R25 Tagula küla (III kl)

1. Helme ümbrus

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 6 7 8

Ala pindala: 1391 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus:

Ala sisse jäävad Helme alevik, Kirikuküla ja Möldre küla. Helme kihelkond oli vanimaid Eestis, olles esmakordselt nimetatud 1329.a. seoses leedulaste sõjaretkega. Tartu piiskopi ja ordu vahelisel maajagamisel 1224.a. jäi see muistse Sakala maakonna osana ordule.

Maastikuliselt on ala väga vaheldusrikas, iseloomulikud on Sakala kõrgustikule omased kõrgendikud ja nende vahele jäävad sügavad orud, mis ulatuvad aluspõhjani, tuues selle nähtavale paljandeis.

Ala läbib Valgamaa ühe suurema magistraalteena Valga - Uulu maantee.

Tähelepanuväärsed on selle tee äärde jäävad ordulinnuse varemed. Linnus kujutab endast põhja-lõuna suunas väljavenitatud ovaali mõõtmetega 120 x 60 m, arhitektuurimälestisena arvel olevast linnusest on säilinud kõrged aknaavadega maakivimüürid. Lossimägedes kasvavad puud moodustavad koos endise Helme mõisa pargiga vabakujulise pargi. Ordulinnuse varemetest põhja pool on seljandiku kitsal ja kõrgel nõlvakul Helme koobastik, mille suudmes paljastub umbes kolme meetri ulatuses valge burtnieki lademe liivakivi. Vaatamisväärsuseks on kaks kõrvuti asetsevat maa-alust saali, kuhu võib püsti siseneda. Linnuse all orus asub "Ohvriallikas" ehk "Arstiallikas", noored neiud ohverdanud seal oma ilu säilitamiseks helmeid. Sellest toimingust saanudki maakoht endale nime.

Ala lõunapoolses osas looduskaunis kohas Tikste oja kaldal paikneb Helme park. Pargis on rohkesti vene ja euroopa lehiseid, halle ebatsuugasid, täpilisi viirpuid, siberi nulge, mitu suurt elupuud, kokku 28 liiki. Pargi põlispuude all on Helme kolmelöövilise maakivist kiriku varemed. Endises Helme pastoraadihoones on kohalike koduuurijate sisustatud Helme koduloomuuseum, mis annab hea ülevaate Helme ümbruse minevikust ja tänapäevast.

Ala idapiirile jääb Helme kalmistu, mis on maakonna üks ilusamaid. Kalmistul on mitmete tuntud rahvusliku liikumise tegelaste, kirjameeste, pedagoogide ja teadlaste hauad. Kalmistust põhja pool Kõrgemäe paljandil asub ohvrikivi, nn. "Orjakivi". Kivi pealispinnal olevad suured lohud on rahvapärimuse järgi tekkinud võõraste käest põgenenud vaeslapse istumise jäljed. Kõrgemäe paljand on üle 20 m kõrge. Kolm neljandikku paljandist koosneb peamiselt luiteliiva meenutavast valgest räniliivast.

Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest (38 hindepunkti) kõrgema mullaviljakusega põllumaad (45 hindepunkti), samas on Valga - Uulu maanteest lõunapoole jääv piirkond keskmisest nõrgema põhjaveekaitstusega.

Ala on kogu Valga maakonna üks visiitkaarte, väärtustatud nii kohalike elanike kui külaliste poolt. Paiga tähendust suurendab ka tema kasutamine vabaõhuürituste korraldamise kohana.

Hinnangud:

KAV (3): mitmesuguste üksikobjektide kogum ja nende objektidega seotud kultuuripärand (legendid, muistendid)

EV (3): Helme on kaunis ja omapärane paik, kus on vaheldusrikas ja suhteliselt hooldatud maastik. Meelispaik turistidele.

LV (2): Helme mõisapark, Tikste oja kaldale jääv kirikut ümbritsev park, Helme koopad

IV (3): kõrge kohaliku väärtusega, hinnatud kogu maakonnas

RTP (3): head võimalused loodus-ja kultuuriturismi arendamiseks, alal on mitmeid vaatamisväärsusi, ilus maastik ka läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Helme pargi hooldusel ja korrastamisel konsulteerida oma ala asjatundjatega. Tagada vajalikud hooldustööd ordulinnuse varemete ja teiste muinasmälestiste ümbruses. Säilitada / korrastada mõisahooneid, parki ja pargiteid, vältida uute ehitiste paigutamist parki. Kõrge boniteediga põllumaad tuleb hoida kasutuses põllumajandusliku maana.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Helme alevik detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

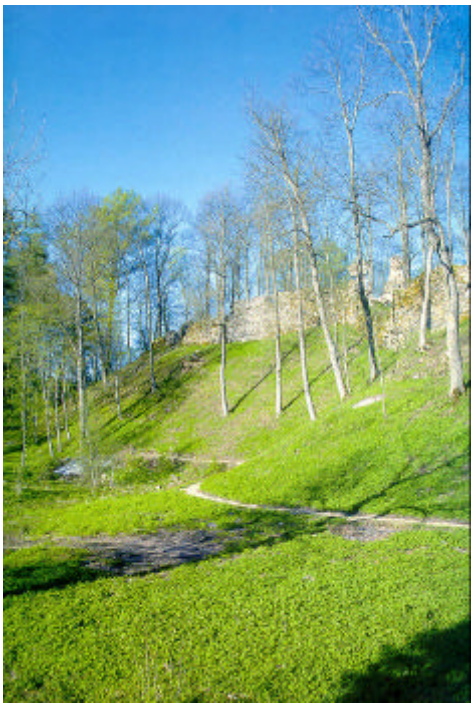

Helme lossivaremed

Helme koopad

Helme kiriku varemed

Ennuse järv

2. Otepää looduspark

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5 6

Ala pindala: 23200 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Otepää, Palupera, Puka ja Sangaste vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus:

Otepää loodusparki käsitletakse siin kui tervikut. Käesolevas teemaplaneeringus on ala ainult põgusalt analüüsitud ja inventeeritud, kuna looduspargi direktsiooni tellimisel on valmimisjärgus Otepää looduspargi kaitsekorralduskava, kus teaduslikul tasemel on välja töötatud meetmed rikkaliku taimestiku ja loomastiku alade, väärtuslike maastikuüksuste, maakultuuri, veekogude ja muude loodusobjektide ning bioloogilise mitmekesisuse säilitamiseks ja tutvustamiseks.

Loodusmaastiku säilitamine Otepää kõrgustikul omab pikka ajalugu. Juba 1929.aastal võeti Pühajärv ühes pargi ja saartega tervishoiukaitse alla, mis keelas neid üldsusele sobimatus suunas muuta. 1957.aastal loodi maastikukaitseala Pühajärve lähemas ümbruses, mida 1979.aastal laiendati 232 km²-ni kõrgustiku suhteliselt kõrgemas ja iseloomulikumas osas.

Kõrgustiku väga rahutu ning üksikasjus keerukas reljeef on tekkinud põhiliselt viimase mandriliustiku taandumisel. Kõrgustiku kõrgemale osale on omased suured künkad ja künnised, mille suhteline kõrgus ulatub 25 meetrist 50 meetrini ja isegi üle selle. Neid leidub kõrgustiku läänetiival, kus silmapaistvamateks pinnavormideks on Kuutse mägi (217 m), Harimägi (212), Meegaste mägi (207) jt., kui ka ida pool: Laanemägi (211), Tõikamägi (210), Väike Munamägi (207,5) jt. Kahte nimetatud piirkonda eraldab pisut madalam Pühajärve vagumus, mille kõrgused on 120 - 130 m ümber (Pühajärve pind 115 m üle merepinna). Kõrgustiku äärealadel on valitsevad keskmised (10 - 25 m kõrgused) ja väiksemad (kuni 10 m) pinnavormid, kuigi reljeef on siingi väga liigestatud. Pinnavormide koosseis on kõikjal mitmesugune: leidub nii moreenist koosnevaid künkaid kai ka moreenkattega mõhnasid, limnoglatsiaalsetest savidest koosneva tasase laega kõrgendikke ja mõhnasid, peale selle kohati ka survelisi pinnavorme. Sugugi vähem arvukad ei ole negatiivsed pinnavormid - mitmesuguse kujuga lohud ja vagumused küngaste ja muude kõrgendike vahel, kõrgustiku äärealadel ka orud.

Otepää kõrgustik on Eesti järvederikkamaid alasid, kus järved esinevad tähtsa maastikuelemendina. Valga maakonna piiresse jääb kaks suuremat järvederühma - Pühajärv ja Päidla järvestik, rohkesti on ka hajusalt paiknevaid üksikjärvi. Kõrgustikult saavad alguse Väike Emajõgi ja Elva jõgi ning nende paljud väikesed lisajõed.

Mullastikule ja taimkattele on omane pinnavorme jälgivate laikude mosaiiksus. Mullastik on väga kirju: isegi ühe pinnavormi piires esineb tavaliselt mitu mullaliiki. Ülekaalus on mitmesugused erodeeritud mullad, negatiivsete reljeefivormide piires aga pealeuhutud ning soostunud ja soomullad. Küngastel leidub sageli liigivaeseid kuusikuid ning endistel põllumaadel kasvama hakanud kaasikuid , rohkesti on ka võsamaid. Küngastevaheliste nõgude soostunud niidud ja sood on inimtegevusest tugevasti mõjutatud. Põllumaad paiknevad enamasti väikeste lappidena küngaste lagedel ning mujal tasase reljeefiga aladel.

Maa-asulastik on tugevasti hajutatud. Leidub peamiselt väikesi hajakülasid ning üksikõuesid, sekka mõned kompaktsed maa-asulad endiste majandikeskuste, puhkeasulate jne. näol.

Looduspargis leidub väga palju väärtuslikke objekte. Ajaloomälestistena nimetaksime Otepää linnust ja linnamäge, uut ja vana kalmistut, pastoraadi ja kihelkonnakooli hoonet, luteriusu kirikut, Pühajärve sõja sündmuskohti endise Pühajärve mõisa ja Murumetsa vahelisal alal, arheoloogiamälestistena arvukaid kivikalmeid ja maa-aluseid kalmistuid, loodusobjektidena Pühajärve koos oma saarte ja lähiümbrusega, Pühajärve parki, sõjatamme ja tammikut, üksikuid puid ja puudegruppe, järvi ja järvestikke.

Puhkepiirkondadena võib eraldi vaadelda Pühajärve koos oma saarte ja lähiümbrusega (Pühajärve mõis, rand, park, matkarada ümber järve, Armuallikas, vaade Kiigemäelt, Poslovitsa telklaager ja rand, Pühajärve sõjatamm ja sõjatammik, Neitsijärv); Tehvandi ja Väike Munamäe ümbrust (Tehvandi suusakeskus koos hüppemäe ja suusaradadega, Väike Munamäe allikas ja kivi, Kellamägi, Nüpli järv ja selle lähiümbrus); Kuutsemägi ja Arula (Kuutsemägi kui vabariigi üks suuremaid mäesuusatamiskeskusi, Perajärv koos soiste niitudega ja selle kaldal oleva allikaga, mida Immulätteks ehk Emalätteks kutsutakse, kust Arula rahva arvates saab alguse Emajõgi); Kääriku piirkond (hõlmab suurt loodusmaastike ala, kus on palju matka- ja suusaradasid, Harimägi e. Leonhardi mägi, kuhu W.Struve rajas aastail 1816 - 1819 Liivimaa astronoomilis-trigonomeetrilise mõõdistamise ajal vaatetorni, mille kivialus on säilinud, Sangaste linnamägi Kirgjärve kaldal); Kaarna järv ja selle ümbrus (kõrgete maaliliste kallastega Kaarna järve ääres on mitmed puhkebaasid, ümbruses matkarajad); Pedajamäe ja Kirikuküla ümbrus koos Elva jõe ja ümbritsevate männikutega; Annimatsi, Madsa ja Mäha puhkekülad ja neid ühendav mosaiikne maastik.

Hinnangud:

KAV (3): väärtuslikud on kõik allesolevad talud, põllud, kurviderohked vanad teelõigud, korralikult tähistatud ajaloomälestised.

EV (3): esteetiliselt nauditav loodusmaastik nii suvel kui talvel.

LV (3): kõrge loodusväärtusega ala.

IV (3): Otepää looduspargil kui tervikul on väga kõrge vabariiklik ja maakondlik väärtus.

RTP (3): üha kasvava populaarsusega puhke-, turismi- ja spordipiirkond. Puhkajatele ja turistidele on palju majutuskohti, välja töötatud on matkaradasid nii jalgsi- jalgratta- kui ka automatkadeks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Vastavalt kaitseeeskirjale ja kaitsekorralduskavadele.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Otepää linn, Sihva ja Otepää küla kompaktse hoonestusega piirkonnad tiheasustusega alad ning Kääriku, Tehvandi ja Kuutsemäe spordikomplekside, Tornijärve suvilate kompleksi, Trepimäe puhkekompleksi, Pedajamäe puhkeküla ning Pühajärve puhkekodu maa-alad detailplaneerimise kohustusega alad, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Vastavalt kaitseeeskirjale ja kaitsekorralduskavadele.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Nõuni järv

Nüpli järv

Otepää linnamägi ja Pühajärv

Pühajärve sõjatamm

3. Karula rahvuspark

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 11097 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Karula vald, Võrumaa Antsla vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus:

Karula rahvuspargi ala kui väärtuslikku maastikku käsitletakse siin analoogselt Otepää looduspargile kui ühtset tervikut.

Karula rahvuspark hõlmab samanimelise kõrgustiku kõige ilmekama, keskosa. Ala põhjaosa pinnamoodi iseloomustavad korrapärase kujuga moreenkünkad ja mõhnad, mistõttu Karula

kõrgustikku nimetatakse ka kuplistikuks. Küngaste keskmine suhteline kõrgus on 25 m, kaitseala kõrgeim tipp, Tornimägi ulatub 137,8 m üle merepinna.

1979.a. loodud Karula maastikukaitseala baasil moodustati Eesti Vabariigi Valitsuse määrusega nr.387 8.detsembrist 1993.a. Karula Rahvuspark. Iseseisva juriidilise isikuna eksisteerib rahvuspark 1.augustist 1994.a. Karula rahvuspark hõlmab territooriumit pindalaga 10 318 ha Valga maakonna lõunaosas ja Võru maakonna idaosas, asub Karula, Antsla ja Mõniste valdade ning Karula, Antsla ja Mõniste metskondade maadel. Endisi talusid on sel alal 127, 60 neist Karula, 64 Antsla ja 3 Mõniste vallas.

Karula maastikukaitseala loodi peamiselt reljeefi, maastiku ja metsa kaitsmiseks. Karula rahvuspargil on laiem eesmärk: kaitsta loodust kahjustuste ja hävimise eest ning leida samaaegselt võimalus inimtegevuseks. Karulas on palju looduslikke ja poollooduslikke kooslusi, rikkumata tasakaaluga ökosüsteeme ja haruldasi looma- ning taimeliike, nende kaitset peab tagama rahvuspark. Ka looduse ja kultuuri tutvustamine, teadustöö organiseerimine ja looduskaitselise haridustöö korraldamine kuuluvad rahvuspargi ülesannete hulka. Looduslike väärtuste kõrval on tähelepanu ja hoidmist väärivad Karula ja Kaika sündmusterohke ajalugu ning pikaajalised keele-, kooli-, hariduse- ja muud traditsioonid. Rahvuspark püüab elule terviklikult ja realistlikult lähenedes kaasa aidata tulevikuplaanide tegemisele ja nende järgi elu korraldamisele.

Karula rahvuspargi maa-ala on jaotatud kaitse-eesmärkidele vastavalt kolmeks osaks:

1) loodusreservaat - otsesest inimtegevusest puutumatu loodusega ala, kus looduse areng kulgeb vaid läbi looduslike protsesside;

2) sihtkaitsevöönd - looduslike ja poollooduslike kooslustega ala, kus majandustegevus peab aitama säilitada neid kooslusi;

3) piiranguvöönd - majanduslikult kasutatav ala, kus majandustegevuses tuleb arvestada looduse kaitsmise eesmärgil kehtestatud piiranguid.

Loodusreservaatide alla kuulub suhteliselt vähe rahvuspargi maast, põhiliselt on maa jagatud enam-vähem võrdselt sihtkaitse - ja piiranguvööndite vahel. Vööndite piirid ja nende täpsed kaitsekorrad määrab ära Karula rahvuspargi kaitse-eeskiri.

Karula maastiku ehteks on arvukad järved. 35 järvest on suurimad Ähijärv ja Koobassaare ehk Suur Apja järv. Järved kuuluvad Väikese Emajõe ja Koiva jõgikonda. Ähijärv on rahvuspargi suurim ja kaunim veekogu. Tal on Karula kõrgustikule samasugune tähendus kui Pühajärvel Otepää kõrgustikule. Suvitajad ongi Ähijärve Väikeseks Pühajärveks ristinud. Sopilise kaldajoonega järve ümbritsevad maalilised mõhnastikud. Suurimad rabad asuvad Ähijärve lõunakaldal ning Pautsjärve, Koobassaare ja Väikese Apja järve ümbruses.

Rahvuspargi mullastik on niisama vahelduv ja mitmekesine kui reljeefki. Üldiselt valitsevad saviliiv- ja liivsavimoreenil kujunenud õhukeselt leetunud mullad. Madalsoomullad hõivavad ala pinnast 20%, seega on soostumise osatähtsus suur. Laialdaselt on levinud erodeeritud mullad. Haritavat maad on rahvuspargis alla neljandiku pindalast. Palju on mahajäetud talumajapidamisi.

Umbes 64% rahvuspargist on metsa alla. Iseloomulikud on palumännikud, laanekuusikud ja sürjametsad, kuid leidub ka sekundaarseid lehtmetsi.

Karula rahvuspargis elavad mitmed haruldased looma- ja linnuliigid: saarmas, sookurg, väike-konnakotkas, kalakotkas jt.. Siinsed metsad pakuvad neile häid tingimusi elupaiga valikuks ja kaitsekorra rakendamise tulemusena peaks nende elu muutuma veel turvalisemaks. Poollooduslike liigirikaste kooslustega maastik moreenkuplitel on kahjuks inimtegevuse tulemusena vaesunud, teisenenud ja isegi hävinud. Niitude säilitamiseks on kohustuslik nende niitmine. Rahvuspargi metsades, mis kuuluvad hoiumetsade kategooriasse, ei ole lubatud lageraided, muud metsatööd toimuvad vaid kindlate kaitse- ja looduslikustamisreeglite järgi.

Karula rahvuspargis, selles omanäolises Eestimaa paigas matkata soovijaid abistavad mitmed planeeritud ja looduses tähistatud õpperajad.

Hinnangud:

KAV (3): väärtuslikud on kõik allesjäänud talud, põllud, kurviderohked teed, ajaloolised hooned: Rebasemõisa ajaloolised hooned, Köstre koolimaja jt; ala kultuuritraditsioonid.

EV (3): esteetiliselt nauditav loodusmaastik

LV (3): väga kõrge loodusväärtusega ala.

IV (3): väga kõrge kohalik ja maakondlik väärtus.

RTP (3): tähtis turismiobjektina; head võimalused loodusturismi arendamiseks; ilus maastik ka läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Vastavalt kaitseeeskirjale ja kaitsekorralduskavadele.

Kehtestatud piirangud: Vastavalt kaitseeeskirjale ja kaitsekorralduskavadele.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Pautsjärv

4. Koiva ja Mustjõe ümbrus, Koiva puisniit

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 6499 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Taheva vald

Ala tähtsus: maakondlik/riiklik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Koiva ja Mustjõe äärset ja nendest põhjapoole jäävaid metsa- ja põllualasid ning üksiktalusid. Ala sisse jäävad veel Laanemetsa, Korkuna, Taheva, Sooblase, Tsirgumäe, Kalliküla ja Hargla külad. Tegemist on laialdase madalikuga - Hargla nõoga, mida täidavad suuremalt osalt mandrijää sulamisel tekkinud liivikud. Esineb ka mõhnastikke ja moreenkünkaid. Koiva jõgi on Eesti ja Läti Vabariigi vaheline piirijõgi, millesse Taheva kohal suubub Mustjõgi. Mõlemad jõed voolavad laiades, kuid suhteliselt madalates lammorgudes ning neisse suubub ümbritsevatelt kõrgustikelt lisajõgesid. Koiva jõgi on kiirevooluline ning seetõttu vähese taimestikuga. Kallastel kasvavad jändrikud tammed, pärnad, haavad; esineb euroopa kikkapuu põõsaid. Ligi paarikümne kilomeetri ulatuses Koiva jõe 170 ha suurusel kaldaäärsel alal loodi 1957.a. riiklik botaaniline kaitseala - Koiva puisniit. Koiva puisniidul kasvab võimas tammik. Jõgesid ümbritsevad looduslikult mitmekesised luhad, kus käib

karjatamine. Luhad ilmestavad maastikku. Koiva puisniitudel ja Mustjõe luhtadel pesitseb paarkümmend linnuliiki, neist harukordseim on jäälind, samuti võib kohata rukkirääku, tikutajat, peoleod, pasknääri, rähni, ööbikut. Jõeorus asuvad soodid (vanad jõesängi osad), kus lokkab taimestik. Ümbruskonnas elutseb palju kopraid. Maastikku ilmestavad kõrgematel aladel paiknevad põllumaad, jahimetsad, rabastunud männikud, kuusikud ja lamminiidud. Taheva ümbruses on ülekaalus metsad. Taheva park, mille projekteerijaks on tundmatu arhitekt Riia koolkonnast, on maakonna ilusamaid loodusparke. Parki hoiab korras Taheva Lastesanatoorium, mis ise asub endises mõisahoones. Viljakamad põllumaad on rohkem ja asustus tihedam Laanemetsa, Taheva ja Hargla ümbruses, seda ala läbiva Valga - Võru maantee piirkonnas. Külad, kus elu on veel osaliselt säilinud, paiknevad vana asustusmustri järgi.

Ala põhiline väärtus on looduskaitse- ja puhkeotstarbeline. Jõe kallastele, kenade vaadetega kohtadesse on juba loodud telkimiskohti ning lõkkeplatse. Ala sisse jääb palju looduskaitse- ja muinsuskaitsealuseid objekte.

Hinnangud:

KAV (2): üldiselt hästi säilinud asustusmuster; Taheva mõisakeskus, jääkelder, pumbamaja, Hargla kalmistu ja kabel.

EV (3): vaated Koiva jõele, Koiva ja Mustjõe luhtadele, ilus puisniit.

LV (3): suur osa alast jääb Koiva puisniidu koosseisu, Koiva, Parmu ja Malluste männikud, Taheva mõisapark, looduskaitsealused üksikud puud: Koiva ja Laanemetsa tammed, Laanemetsa pärn, Püha pettai.

IV (3): kõrge kohalik ja maakondlik väärtus.

RTP (3): rekreatiivse väärtusega; head võimalused loodusturismi arendamiseks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida korras kõiki põllu- ja rohumaid, erilist tähelepanu pöörata looduslike niitude traditsioonilisele hooldusele. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Talude renoveerimisel tuleks arvestada kohalike ehitustraditsioonidega. Säilitada ja korrastada Taheva mõisahooneid, parki ja puiesteid, vältida uute hoonete ehitamist parki, mis ei ole seotud pargi funktsioonidega. Võimaluse korral jätkata matkajaile puhkekohtade loomist Koiva jõe äärsetes kaunites kohtades. Ala piiresse jääva Koiva - Mustjõe maastikukaitseala osas juhinduda kaitse-eeskirjast.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Hargla ja Taheva küla kompaktse hoonestusega piirkonnad detailplaneerimise kohustusega alad, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid. Ala piiresse jääva Koiva - Mustjõe maastikukaitseala osas tulenevalt kaitse-eeskirjast.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Koiva puisniit

Mustjõgi

Vaade Koiva jõele

Kõrgeperve puhkekoht

5. Hummuli ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 6 7

Ala pindala: 754 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Hummuli vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab põhiliselt Valga - Uulu maantee ja Väike-Emajõe vahelist ala, kuhu jäävad Hummuli alevik, Soe ja Ransi küla talud ja põllumaad. Tegemist on nii reljeefilt kui maakasutuselt vaheldusrikka maastikuga. Reljeefi kõrgemast punktist, nn. Hummuli mäelt paistab ilusa ilmaga Otepää kuplistik, kõrguste vahe Väike-Emajõe orundiga on mitukümmend meetrit. Piirkond on väärtuslik, kuna sinna on koondunud nii mõisa-, talu-, kui kolhoosimaastik.

Ala keskele jääv Hummuli loss kuulub inglise gooti stiili ehitiste hulka, mis valmis kahes järgus: vasakpoolne osa 19. sajandi III veerandil, parempoolne, torniga osa, 20. sajandi alguses. 1930. aastast tegutseb lossis kool. Hummuli mõisa ümbritseb looduskaitsealune park, mis koosneb kahest eri aegadel rajatud osast: XIX sajandi algul rajatud koolipargist ja sajandi teisel poolel rajatud inglise stiilis pargiosast, kus planeerimisel on arvestatud erinevate puuliikide (kokku 79) võrade omadusi. Pargis asub ka "Rootslaste matusepaigana" tuntuks saanud maa-alune kalmistu.

Oluliseks komponendiks on Väike-Emajõe kallas, kus 1702. aastal toimus Põhjasõja Hummuli lahing. Lahingukoht võiks korralikult viidatuna ligi meelitada jõel paadiga sõitvaid turiste.

Hummulist põhjapoole jääb tüüpilise talumaastikuga Ransi küla (ühel pool teed mets, teisel pool põld).

Arhitektuurimälestiste kaitse all on Hummuli mõisa peahoone koos pargiga, looduskaitse all "Kolme kuninga mänd" ja arheoloogiamälestistena arvel kääbaskalmistu (II at.) ja maa-alune kalmistu “Rootslaste matusepaik” (18.saj.).

Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest (38 hindepunkti) kõrgema mullaviljakusega põllumaad.

Hinnangud:

KAV (2): Hummuli mõisakeskus; arheoloogiamälestised; säilinud vana tee; ühe ajajärgu maakasutus.

EV (2): vaheldusrikas, hooldatud põllumajandusmaastik, ilus vaade Hummuli mäelt. Häirivad aleviku põhjaserva ehitatud farmikompleksid ja mõisa kõrvale alustatud, kuid finantside puudusel seiskunud ja praeguseks lagunenud kultuurikeskuse müürid.

LV (2): Hummuli park, Väike-Emajõe äärsed metsaalad

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (1): võimalused paaditurismi arendamiseks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Jätkata mõisahoone ja pargi korrastamist. Leida võimalused pargi ääres alustatud kultuurikeskuse ehituse jätkamiseks või lammutada varisemisohtlikud müürid. Vältida uute ehitiste püstitamist parki. Suuremate kujundustööde osas pargis konsulteerida asjatundjatega. Kõrge boniteediga põllumaad tuleb hoida kasutuses põllumajandusliku maana.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Hummuli alevik detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Hummuli loss

6. Koorküla-Jeti

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5 8

Ala pindala: 3282 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Hummuli ja Helme vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala piiritlevad läänest Õhne ja idast Jõku jõgi, põhjast Koorküla küla ning lõunast ulatub ala piir peaaegu vabariigi piirini. Tegemist on põhiliselt loodusmaastikuga, mida eriti ilmestab Koorküla järvestik, kus ca 50 ruutkilomeetrisel alal on ligi 20 järve. Kõik nad paiknevad pikiteljega kas kirde või põhja poole ja on enamasti alla 5 ha suurused jäänukid jääajajärgsetest suurtest veekogudest. Suurim ja ilusaim on 44,1 ha suurune, väga läbipaistva veega Koorküla Valgjärv. Järv on väga sopiliste, järskude kallaste ning vahelduva põhjareljeefiga, kus leidub haruldast järvelahnarohtu *(Isoetes lacustris).* Legendi järgi on järves verepilastajast mõisniku elumaja jäänused. Arheoloogide arvates on need palgid 1370 +/- 60 aastat vanad ning pärinevad vee kohale püstitatud kindlustatud asulast.

Ala väärtuse moodustavad veel hulk kaitsealuseid loodusobjekte, säilinud asulastruktuur Jeti küla lõunapoolses osas ning Koorküla järvede puhkepotentsiaal. Paikkond on väärtustatud ka looduskaitsjate poolt – Koorküla on looduskaitseala, looduskaitseline eelvaliku ala (lõunaosas tammed), perspektiivne looduskaitseala, puhkeala.

Koorkülast lõunasse viiva tee ääres paiknevad üksikud ja hajali majad. Kuulja ning Petajärve vahelisel alal on säilinud vana maakasutusstruktuur. Väärtust lisavad veelgi arheoloogiamälestistena maa-alused kalmistud "Kalmetimägi", "Lillemägi", järveasula "Vaiküla parv", ohvrikivid, hiied, looduskaitsealused Koorküla koopad ning Koorküla mõisapark.

Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest kõrgema mullaviljakusega põllumaad (44 ja 45 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (3): ühe ajajärgu maakasutus, leidub palju muinasmälestisi

EV (3): vaheldusrikas loodusmaastik, mida ilmestavad paljud väikejärved

LV (3): väärtuslikud marja- ja seenemetsad

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (2): kõrge rekreatiivne väärtus, perspektiivne puhkeala.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on säilitada põllumajandusmaastiku avatust ning vältida ebasobivaid uusehitisi avamaastikul. Kõrge boniteediga põllumaad tuleb hoida kasutuses põllumajandusliku maana.

Hooldada tuleb arheoloogiamälestiste ümbrust (niitmine, võsaraie). Võimalusel lammutada mittevajalikud endised kolhoosiaegsed tootmishooned.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Koorküla Valgjärv

Koorküla koopad

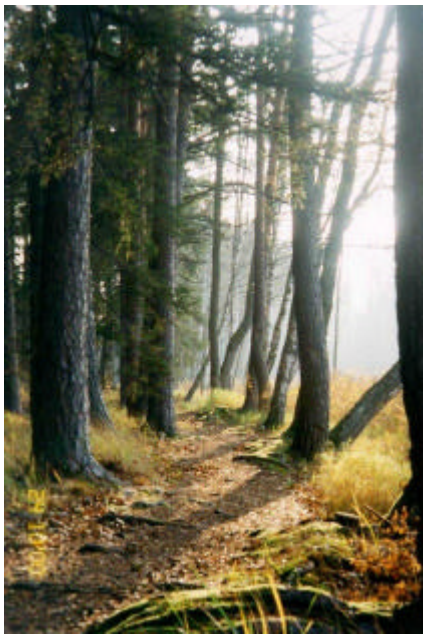

Koorküla Valgjärve äärne mets

7. Tündre järve ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 377 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala paikneb Valga maakonna läänepoolses sopis ning hõlmab Tündre järve lähiümbrust. Tündre järv on sandurmaastikus asuv loode-kagusuunaline piklik (pikkus 2,5 km, laius maksimaalselt 350 m), lookleva kaldajoonega 72,9 ha pindalaga veekogu, mida ümbritsevad ilusad metsad. Kuna ala paikneb küllaltki kaugel suurematest asulatest ja järve ümbrus on väherahvastatud, on siin puhas loodus ja head tingimused loodusturismiks. Ala ongi eelkõige esteetilise ja loodusliku väärtusega perspektiivne looduskaitse- ja puhkeala. Viljandi maakonna

osa on looduskaitse all. Praegused ujumiskohad on soodsalt väherahvastatud, mis tagab lisaks puhtamale loodusele ka niisama mõnusama äraolemise.

Hinnangud:

KAV (1): vähe inimtegevuse jälgi

EV (2): ilusad vaated järvele

LV (3): väärtuslikud marja- ja seenemetsad

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (2): kõrge rekreatiivne väärtus, hea puhkekoht, perspektiivne puhkeala.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Hoiduda tuleks lageraiete tegemisest ala piirides. Järve äärsed luhad tuleks hoida avatuna säilitamaks vaateid.

Kehtestatud piirangud: Arvestada *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Tündre järv

8. Õhne jõe lähiümbrus

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5 6

Ala pindala: 954 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme ja Põdrala vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Õhne jõe äärset piirkonda alates Hummuli valla piirist kuni maakonna Viljandimaa poolse piirini. Õhne jõgi ise on üks väheseid looduslähedases seisus jõgesid Eestis. Ala iseloomustab kaunis loodusmaastik. Jõe ääres paikneb palju väärtuslikke objekte, eelkõige erinevas vanuses kivikirstkalmeid. Hoidmist ja taastamist vajavad jõeäärsed luhad. Loomulikkust lisab see, et Õhne jõge on vähe kraavitatud. Tähelepanuväärne on Õhne ürgorg Koorküla mõisa ning Tõrva lähedal. Jõgi läbib Tõrva linna, jõe vasakul kaldal kagusse suunduval kruusasel moreenseljandikul paikneb Tõrva vanim asulakoht - Linnamägi. Linnuse (arheoloogiamälestis) looduslikuks kaitseks on olnud jõgi, soine heinamaa ja 13-17 m kõrgused järsud nõlvad. Linnamäe naabruses asuv Tantsumägi on kujunenud Valgamaa üheks tuntumaks rahvapidustuste kohaks. Tantsumäge ümbritsev looduskaitsealune park asub idüllilises jõemaastikus. Õhne jõel asub Eesti oludes ainulaadne vesiveskist ja hüdroelektrijaamast koosnev tööstuskompleks - Tultsi veski, mille taastamine on plaanis

lähiaastatel. Õhne jõe kaldal Härmal tuleb nähtavale keskdevoni burtnieki lademe paljand rüükalade kivistisega, äramärkimist väärivad Roobe mõisakoht, luht ja asula, samuti vana veskikoht Leebiku juures. Potentsiaali lisab veematkade korraldamise võimalus pärast jõe puhastamist ning laagriplatside väljaehitamist. Jõeäärne ala Rullist Leebikuni on nõrga põhjaveekaitstusega ala.

Hinnangud:

KAV (2): jõe ääres paiknevate muinasmälestiste näol

EV (3): ilusad vaated jõeäärsetele luhtadele, kaunis Tantsumäe ümbrus

LV (3): looduslähedases seisus olev jõgi, jõeäärsed luhad

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (2): omab väärtust veematkade korraldamiseks

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Erilist tähelepanu tuleks pöörata jõeäärsete luhtade traditsioonilisele hooldusele ja võimaluse korral ka taastamisele. Paljudes kohtades vajaks jõeäär võsast puhastamist tagamaks ilusaid vaateid jõele. Mõelda võiks vanade veskikohtade taastamisele. Arvestada, et suur osa piirkonnast on nõrga põhjaveekaitstusega ala.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid ning jõe osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Õhne jõgi

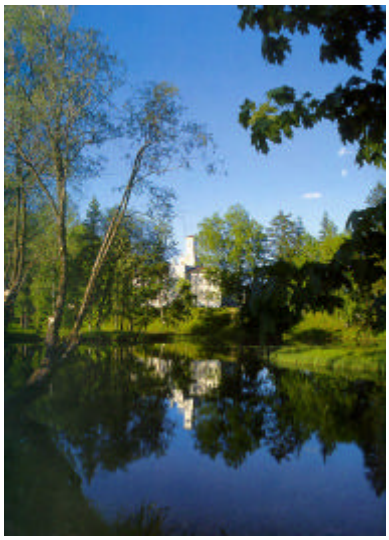

Tõrva rohelus

9. Taagepera - Ala

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5 6

Ala pindala: 491 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Taagepera ja Ala külasid Õhne jõe ääres. Tegemist on peamiselt tasase alaga. Kompleksi moodustavad Taagepera loss ja park, hästihooldatud majad ja krundid Taagepera - Ala tee ääres, mitmesugused mälestusmärgid, kevaditi üleujutatud Õhne jõe luht. XX sajandi algul oli Ala küla seltskondliku elu keskuseks maakivist kõrtsihoone, mis 1935.a. ehitati ümber koolimajaks. Omal ajal pidas kõrtsi eesti-soome ühiskirjaniku Hella Wuolijoe ema Kadri Murrik. Ala kalmistul on tema viimne puhkepaik.

Küllaltki hästi säilunud vana saksa moderniseeritud ehitisi meenutava juugendstiili sugemetega Taagepera loss (arhitektuurimälestis) ehitati aastail 1907 - 1912 tundmatu saksa arhitekti projekti järgi. Põhiliseks ehitusmaterjaliks olid ümberkaudsetelt põldudelt korjatud kivid. Looduskaitsealune lossipark on üks liigirikkamaid (97 liiki) parke Lõuna-Eestis. Rohkesti on ringikujulisi sektoreid ja puiesteid, pargi juugendstiilis väravad valmisid 1910.aastal.

Ala sisse jäävad veel muinasmälestistena arvel olevad kivikalmed (3 tk.), orjakivi, Püha-Johannese kirik ja kalmistu. Püha Johannese kirik rajati 1674. aastal mõisniku Stackelbergi korraldusel. Puutorniga kirik on ka praegu heas korras. Kalmistu on rajatud arvatavasti 1773. aastal, seal paikneb ka talupoeg Mats Erdelli perekonnakabel. Tema poeg oli üks esimesi mitteaadlikke Eestis, kes 1868. aastal ostis ära Roobe mõisa. Kalmistul asub ka II maailmasõjas hukkunute ühishaud.

Nii vaadeldava ala sisse kui ka lähiümbrusse jäävate põldude mullaviljakus on maakonna keskmisest kõrgem (42 hindepunkti). Taagepera lähiümbruses on nõrga põhjaveekaitstusega ala..

Kogu vaadeldaval alal on suurt rõhku pandud maastikuhooldusele, seega väärtustatud nii kohalike kui külaliste poolt.

Hinnangud:

KAV (2): jõe ääres paiknevate muinasmälestiste näol

EV (2): ilusad vaated lossile ja paisjärvele

LV (3): lossipark, jõeäärsed luhad

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega, hinnatud ka maakonnas

RTP (2): Ala tervikuna (hooldatuna) on ilus läbisõidumaastik

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida kasutusel kõiki põllu- ja rohumaid, tähelepanu pöörata jõeäärsete luhtade traditsioonilisele hooldusele. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Taluehituste renoveerimisel tuleks arvestada kohalike traditsioonidega. Lossi rekonstrueerimisel tuleb tagada arhitektuurimälestistele püstitatud nõuete täitmine. Säilitada/ korrastada parki ja puiesteid, vältida uute ehitiste püstitamist parki.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Taagepera lossi territoorium ja selle lähiümbrus detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning Õhne jõe osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Taagepera loss

Taagepera kirik

10. Helme jõe org Porist maakonna piirini

Ala klass: I

Ala tüüp: 3

Ala pindala: 504 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Põdrala vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Helme jõe orgu maakonna piirist kuni Porini ühtides Viljandimaa poolt Põrga - Kärstna väärtusliku maastikuga. Tegemist on lainja reljeefiga avara põllumajandusmaastikuga. Teed kulgevad piki kõrgemaid seljandikke ja võimaldavad ilusaid kaugvaateid. Riidaja teelt vahetult Valga ja Viljandi maakonna piiril asub Murikatsi org, kus on palju selgeveelisi allikaid. Oru kõrgel kaldal aga paistavad silma kunagise Murakatsi kiriku massiivsed varemed. Viljandi maakonnast Valga maakonna poole sõites avaneb väga kaunis vaade veel hiljuti hooldatud nõlvaniidule koos põlispuuderiviga oru serval.

Väärtust annab alale juurde vana säilinud asustusstruktuur Reti külas. Mullaviljakuselt on ala sisse jäävad põllulapid ja selle kõrvale jäävad Reti küla põllud maakonna ühed viljakamad (49 hindepunkti). Samas on Pori, Lõve ja Vanamõisa külade piirkond nõrga põhjaveekaitstusega ala.

Paigale annaks kindlasti juurde kavandatav ratsaturism. Läheduses asub luuletaja Hendrik Adamsoni sünnikodu.

Hinnangud:

KAV (2): põhiliseks väärtuseks säilinud vana asustusstruktuur

EV (3): ala reljeef võimaldab suurepäraseid kaugvaateid

LV (2): säilinud aruniidud oja orus ja nõlvadel

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (2): ilus maastik läbisõiduks. Põhiliseks tõmbekeskuseks võiksid olla läheduses asuv Helme piirkond, Riidaja mõis ja Viljandimaal asuv Kärstna mõis. Ala väärtust turismiobjektina vähendavad viletsad kruusateed.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajandusliku maana kasutuses kõrge boniteediga põllumaid ja rohumaid, eriti nende traditsioonilistes asukohtades.

*Kehtestatud piirangud: V*eekogude osas arvestada *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

11. Riidaja ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 6 7

Ala pindala: 600 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Põdrala vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Riidaja ja Reti külasid ja nende vahele jäävat maa-ala. Reljeefilt on ala põhiliselt tasane, väärtuslik maastik ulatub Reti linnufarmist kuni Mäidu-Vanamõisa teeristini. Väärtuse moodustavad Reti ja Riidaja küla lõunaosa kui tüüpilised ridakülad, mida ääristavad sopilised metsaservad, samuti Tõnise-Rilli teelt avanev kena vaade põhja poole jäävale avatud maastikule.

Riidaja kohta on teateid 1226 aastast seoses paavsti legaadi Modena piiskopi Wilhelmi käiguga Sakalasse. Riidaja mõisaansambel on üks silmapaistvamaid Valgamaal. Tänini on säilinud 1761.a. ehitatud mõisahäärber. Pikk, heade proportsioonidega hoone on üks väheseid 18.sajandi barokkehitisei Eestis. Poolkelpkatus oli algselt punasest kivist. Esifassaadile annavad omapära rühmitatud aknad ja meisterlikes barokkvormides peauks. Lossi ümbritseb väikeste lagendikega metsapark, kus leidub dekoratiivseid okaspuugruppe. Pargi tsentriks on avar piklik väljak, mis sümboolselt pidi kujutama mõisnike söögilauda, kus puud kasvavad ridadena või grupiti. Looduskaitsealune Riidaja park on maakonna üks liigirohkemaid (52 liiki). Selle vanim, barokkstiilis rajatud osa on rajatud nähtavasti koos mõisahoonega, hilisemad osad on kujundatud metsast. Lossi kõrvalhooned valmisid alles 19.sajandil.

Läbi pargi põhjaserva läks tee "Põrgulaande" Riidaja mõisa kabelini, mille lasknud ehitada Gertruda von Stryk oma varalahkunud tütrele Louisele. Neogooti stiilis telliskividest kabelihoone juures on kasutust leidnud paljud stiilsed elemendid nagu teravkaaraknad, petikud, roosaken, astmikportaal, ehisviil fassaadil jt. Kõik elemendid on allutatud rangele lihtsusele. Kabelis oli ka puualtar. Sinna on maetud kümme ja kabeliaeda kakskümmend seitse Strykide suguvõsa liget.

Ala sisse jäävad veel muinasmälestistena arvel olevad kivikalmed. Mullaviljakuselt on Riidaja ümbruse ja Reti küla põllud maakonna ühed viljakamad (49 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (2): põhiliseks väärtuseks säilinud vana asustusstruktuur, mõisahoone ja park.

EV (2): ilusad kaugvaated Tõnise-Rilli tee kõrgemast punktist.

LV (2): liigirohke mõisapark

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (1): ilus maastik läbisõiduks. Turismipotentsiaali tõstab äsjaremonditud kabelihoone ja selle ümbruse kordategemine.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses kõrge boniteediga põllumaid ja rohumaid. Säilitada/ korrastada mõisahooneid, parki ja pargiteid, vältida uute hoonete püstitamist parki. Remontimist vajab kabelit ümbritsev sepisaed. Talude renoveerimisel tuleks arvestada kohalike ehitustraditsioonidega. Silma riivab mahajäetud farmikompleks Riidajas.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Riidaja küla kompaktse hoonestusega piirkond detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

12. Ilmjärve - Vidrike

Ala klass: I

Ala tüüp: 3 5

Ala pindala: 7036 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Otepää vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala piirneb Otepää looduspargi territooriumiga ja hõlmab Otepää valla Ilmjärve, Tõutsi, Kassiratta, Kaurutootsi, Raudsepa, Koigu, Vidrike ja Truuta külasid. Kogu ala omab samu väärtusi mis loodusparkki.

Suuremate teedena läbib ala Tatra - Otepää - Sangaste ning Sihva - Vidrike - Kärgula - Järvere maanteed. Viimasest maanteest vasakule jääb Vidrike asunduse kohal sügav loode - kagusuunaline Voki - Truuta - Kooraste ürgorg, mille põhjas sätendab helmestereana Eesti kõige suurejoonelisem aheljärvestik. See on ala, kus kaheteistkümne kilomeetri pikkust ürgoru põhja ilustab kümme järve. Omavahel on nad ühendatud lühikeste ojade ja sookaeltega. Valga maakonna piiresse jäävad neist Vidrike, Voki, Lambahänna, Nahajärv, Sinikajärv, Lubjaahju ja Liinujärv. Vidrike järv on päris tee ääres, teised jäävad rohkem võsa varju. Osa järvi on nähtavad ürgorust põhja pool olevalt teelt.

Ala on looduslikult kaunis, seda iseloomustavad väikesed ning korras külad. Inimese hoolitsus on ümbruse veelgi kaunimaks muutnud.

Väärtuslike objektidena jäävad alasse mitmed kivikalmed ja maa-alused kalmistud Truutas ja arhitektuurimälestiste nimekirjas olev Ilmjärve apostlik õigeusu kirik.

Hinnangud:

KAV (2): küllaltki hästi säilinud asustusmuster ja teedevõrk, arheoloogiamälestised.

EV (3): ilus loodusmaastik, korras külad. Kõrgendikelt avanevad väga ilusad vaated rohketele järvesilmadele.

LV (2): suurimaks loodusväärtuseks on Kooraste järveahel

IV (3): kõrge kohaliku ja ka maakondliku väärtusega.

RTP (3): head võimalused talu- ja loodusturismi arendamiseks; ilus maastik läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida kasutusel kõiki põllu- ja rohumaid ning säilitada olemasolevaid metsatukki. Talude renoveerimisel tuleb arvestada kohalike ehitustraditsioonidega. Võimaluse korral tuleks võsast puhastamisega avada vaateid aheljärvestikule.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid ja veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

13. Sangaste - Lossiküla - Kuiksilla

Ala klass: I

Ala tüüp: 2 6 7

Ala pindala: 1498 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Sangaste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Sangaste alevikku, Tiidu ja Lossiküla külasid. Suurematest teedest läbib ala Võru - Kuigatsi - Tõrva ja Sangaste - Tõlliste maanteed. Maastikuliselt kuulub ala Valga nõo ja Väikese Emajõe piiresse, mis valdavas osas on suhteliselt tasase reljeefiga. Sangaste ümbrus asub voorjal kõrgendikul, mille pinnakatteks on moreen. Ala on viljaka mullastikuga ja enamasti põlluks haritud. Rohkesti on ka rohumaid. Sangaste on vanimaid Eesti kihelkondi, mida allikmaterjalides nimetatakse esmakordselt 1272.a. *(Toyvel).* Keskajal kuulus Sangaste mõis *(1522, Sangnitz)* Tartu piiskopile, Rootsi alal liideti sellega veel mitmeid mõisaid. Mõis vahetas korduvalt omanikke, 1808.a. ostis Sangaste õuenõunik Friedrich von Berg, kelle suguvõsa kätte jäi see rohkem kui sajandiks. Sangaste mõisa viimane omanik Friedrich Georg Magnus Berg (1845-1938) jäädvustas oma nime Eesti põllumajanduse ajalikku eeskätt hea saagikuse ja talvekindluse poolest laialt tuntud "Sangaste" rukkiga. Kuid ta rakendas võtteid ka maaparanduse, soo- ja rohukultuuri alal, tähelepanu leidis metsamajandus, eriti pajude ja tammede kasvatus, tähelepanu väärisid tema karjalaudad, hea kari, hobused, kalakasvandus.

Sangaste loss on Helme kõrval üks Valgamaa visiitkaarte. Inglise Tudorite gooti stiilis ehitis (projekt Otto Pius Hippiuselt) valmis 1881.a. ja on silmapaistev arhitektuurimälestis. Maalilise silueti annavad hoonele erikujulised tornid, ärklid, fassaadi ette- ja tagasiasted. Lossi ümber on näidiseid eri aegade arhitektuurist. Sangaste loss, park ja metsapark asuvad vahelduva reljeefiga maastikul, moodustades suurepärase ansambli. Park on kaheosaline. Lossi ümbruses oleva korrapärase osa pargist rajas sordiaretaja F. G. M. Bergi isa krahv A. Berg, vabakujulise osa aga F. G. M. Berg. Metsapark on geograafilise süsteemina jagatud kuude ossa: 1) Eesti osakond - 63 liiki; 2) Euroopa - 55; 3) Lõuna-Euroopa - 31; 4) Siberi - 38; 5) Ida-Aasia - 178 ja 6) Põhja-Ameerika osakond 133 liiki. Kahjuks pole viimasel paaril aastal pargi hooldusega keegi tegelenud. Säilinud on Sangaste-Lossiküla mõisaaegne puiestee, mille ääres on puud ainult ühel pool.

Sangaste alevikku jääv Sangaste Püha Andrease luteri kirik omandas oma praegused mõõtmed juba keskajal. Praegune kolmelööviline kivikirik on pärit 1742.aastast. Kirikumõisa pargis kasvab 27 erinevat puuliiki, nende hulgas Eesti suurim hõbevaher, mille kõrgus on 27 m, läbimõõt 90 cm. Sangaste kalmistu (asutatud 18.sajandi lõpus) asub kirikust umbes kilomeeter loode poole, Keeni viiva tee ääres. Kalmistul on meditsiinidoktor Peeter Hellati ja krahv F.von Bergi kalmud. Kalmistul asub ka 1787.aastal ehitatud kabelihoone.

Kuiksillal on säilinud põllumajandusmaastik. Mullaviljakuselt on Sangaste ümbruse põllud maakonna ühed viljakamad (47 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (3): Sangaste loss koos ümbritseva pargiga on väärtuslik tervik; Sangaste kirik ja surnuaed, külakooli hoone kui väärtuslikud elemendid.

EV (3): Vaated Sangaste lossile, lossipark, ilus tammeallee Sangaste ja Lossiküla vahel ja teelt avanevad vaated ümbruskonna põldudele.

LV (3): kõrge loodusväärusega on Sangaste lossi ümbritsev park.

IV (3): väga kõrge nii kohalikul kui maakondlikul tasandil.

RTP (3): Sangaste loss võiks toimida nii iseseisva turismiobjektina kui teeninduskeskusena.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses kõrge boniteediga põllmaid ja rohumaid, eriti nende traditsioonilistes asukohtades. Jätkata Sangaste mõisa hoonete ja eriti pargi korrastamist, vältida uute hoonete paigutamist mõisakompleksi kõrvale. Võimaluse korral lammutada ebavajalikud endised kolhoosi tootmishooned. Pargi hooldamisel ja korrastamisel konsulteerida vastava ala asjatundjatega.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Sangaste aleviku ja Lossiküla kompaktse hoonestusega piirkonnad detailplaneerimise kohustusega alad, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Sangaste loss ja lossipark

Sangaste Püha Andrease luteri kirik

14. Korva luht

Ala klass: II

Ala tüüp: 3

Ala pindala: 571 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Tõlliste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Piirkond hõlmab Laatrest ida poole jääva, Väike Emajõe keskjooksul paikneva, endistel aegadel olnud väga soise ala. Maastikuliselt moodustab Korva luht Valga nõo kõige madalama keskosa, mille kõrgused on pisut üle 40 m merepinnast. See on ala, kus Väike Emajõgi jagunes varem mitmeks haruks ja kevadeti oli laialdaselt üle ujutatud. Omal ajal teostas Korva luhas heinaseemne kasvatamise katseid Sangaste mõisa omanik F. G. M. Berg. Korva luhast on leitud haruldast, looduskaitse all olevat Ida-Eesti taimeliiki - kobarpead. Luha põhiväärtuseks on selle mõisaaegne kuivendussüsteem ja sajandivanused veel hooldatavad rohumaad. Omapärane maastik meenutab Navitrolla maale.

Suure osa vajaminevast koresöödast kogub Laatre suurfarm just Korva luhast.

Hinnangud:

KAV (1): väärtuslik on kuivendussüsteem

EV (2): lihtsalt ilus. Seal pesitsevad haigrud ei pelga inimesi.

LV (2): looduslikult mitmekesine.

IV (3): väga kõrge kohalik väärtus.

RTP (1): eraldatud, kõrvaline koht. Huvi võiks pakkuda loodusturistile.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on Korva luht hoida kasutusel koresööda tootmiskohana.

Kehtestatud piirangud: puuduvad

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

15. Valtina - Lusti

Ala klass: II

Ala tüüp: 3

Ala pindala: 413 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Karula vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala paikneb Vana-Antsla - Lüllemäe tee ja maakonna Võrupoolse piiri ääres, piirnedes lõunast Karula rahvuspargiga. Maastikuliselt jääb see Valga nõo idaserva lainjale reljeefile. Vaadeldav ala on üks suhteliselt hästi säilinud asustatud ja hooldatud hajakülasid Karula kõrgustikul, kus peetakse kitsi. Esteetilist väärtust lisab Kogrejärv.

Hinnangud:

KAV (2): hästisäilinud põldude- ja asustusmuster.

EV (2): korrastatud hooned ilusa maastiku taustal, Kogrejärv.

LV (1): ala on üldiselt madala loodusliku väärtusega, olulisemaks väärtuseks on Kogrejärv

IV (1): väikese kohaliku väärtusega võrreldes alaga piirneva Karula rahvuspargiga.

RTP (2): ilus maastik läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida kasutusel kõiki põllu- ja rohumaid. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Talude renoveerimisel peaks arvestama kohalike ehitustraditsioonidega. Vältida tuleks lageraiet Kogrejärve ümbruses.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate veekogude osas arvestada *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

16. Karula Pikkjärve ümbrus - Karula

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 559 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Karula vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Karula järvedest suurima ja ilusama, Karula Pikkjärve lähiümbrust ja endise Karula mõisakompleksi vahelist ala. Maastikuliselt asub Karula Pikkjärv Karula kõrgustiku põhjajalamil kitsas ida - läänesuunalises ürgorus Valga - Lüllemäe ja Lüllemäe - Laatre maanteede vahel. Järve pikkus on 2,97 km, suurim laius 170 m, pindala 34,9 ha. Järve kaldad on enamasti kõrged, suuremalt osalt liivased. Läänekallast katab pargiilmeline segamets, kus kasvab rohkesti tammesid. Metsapark, mida tuntakse Järepi nime all, on võetud 200 m kauguseni kaldast erilise hoole alla. Idakaldal on ülekaalus põllumaad. Kaunis moreenmaastikus paiknev järv on meeldivaks puhkeaja veetmise kohaks. Karula Pikkjärvele plaanitakse maastikukaitseala laiendamist. Alale lisavad väärtust lähedal asuvad kaitsealused objektid: Karula Apostlik-Õigeusu kirik ja surnuaed Vissis, maa-alused kalmistud Kalmetimägi ja Kirikuase, orjakivi ning looduskaitsealused Anumägi ja Prigendimägi, milledest on loodud palju rahvajutte. Nii saanud Anumägi oma nime selle poolest, et sellel kohal olevat 1724.a. hukatud tuleriidal Anu nimeline orjatüdruk, kes olla tapnud mõisahärralt saadud lapse. Arhitektuurimälestiste kaitse alla on võetud Karula mõisakompleksi kuuluvad hooned: valitsejamaja, moonakamajad, kuivati, tall-tõllakuur, meierei, moonakamaja, kabel, samuti mõisa park ja alleed. Mõisakompleks koos pargiga asub maastikuliselt kaunis kohas. Pargis on ilusaid puiesteid, puudegruppe ja avaraid lagendikke.

Hinnangud:

KAV (2): osaliselt säilinud teedevõrk; väärtuslikud elemendid: Karula mõisa ümbrus, kirik ja surnuaed, looduskaitsealused mäed.

EV (2): vaheldusrikas väikesemastaabiline maastik, looklevad teed, kahjuks pole kaunis Karula Pikkjärv järveäärse metsa tõttu vaadeldav Valga - Lüllemäe maanteelt.

LV (3): järv ja selle lähiümbrus on väärtuslikud maastikulise mitmekesisuse aspektist, väärtuslik on metsapark ja Karula mõisapark.

IV (3): kõrge kohalik ja ka maakondlik väärtus.

RTP (3): väärtuslik puhkealana, ilus maastik ka läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline oleks leida võimalusi vaadete avamiseks järvele lõunapoolsest küljest. Remontimist ja korrastamist vajaksid järve äärde viivad teed. Säilitada/korrastada mõisahooneid, parki ja

pargiteid, vältida uute ehitiste paigutamist parki. Suuremate muudatuste planeerimisel konsulteerida asjatundjatega.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Lüllemäe ümbrus

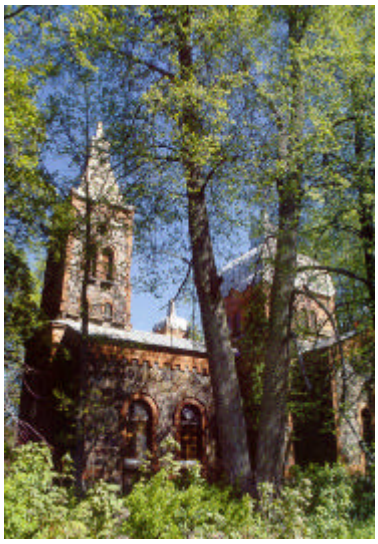

Karula Apostlik-Õigeusu kirik

17. Holdre ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 7

Ala pindala: 1085 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Õhne jõest põhja poole jäävat Holdre küla osa. Maastikuliselt on tegemist Sakala kõrgustiku lõunaossa jääva tasasema alaga, mille põhjapoolne osa on kena vana talumaastiku struktuuri meenutav ala. Hästi on säilinud Egeri järve lähedusse jääv endine Peetri küla, Saksniidu oja luht ja heinamaad. Holdrest lõunasse jääb laialdane Eera mets, mis ulatub Läti piirini. Endises Holdre mõisas (Hollershov, oli olemas enne Liivi sõda) väärib märkimist juugendstiilis loss (ehitati 1910.a. paiku), mis oli pikki aastaid kasutusel pioneerilaagrina, kuid praegu on väga armetus seisus. Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest kõrgema mullaviljakusega (40 hindepunkti) põllumaad.

Hinnangud:

KAV (2): Holdre mõisakeskus koos pargiga; ühe ajajärgu maakasutus.

EV (2): vaated Holdre - Mekru ja Mekru - riigipiiri luhtadele; Holdre männikud.

LV (2): õgvendamata Õhne jõgi; jõeluhad, männikud.

IV (2): keskmise kohaliku väärtusega, hinnatud ka maakonnas

RTP (3): Holdre lossi kordategemisel head võimalused puhketurismi arendamiseks; ilus maastik ka läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses hea mullaviljakusega põllumaid ja rohumaid, tähelepanu tuleks pöörata jõeäärsete luhtade traditsioonilisele hooldusele. Koheselt tuleks leida võimalused Holdre lossi kui arhitektuurimälestise päästmiseks lõplikust lagunemisest. Loss vajab kohest rekonstrueerimist.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Holdre loss

18. Pikasilla - Väike-Emajõgi - Pühaste

Ala klass: I

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 4026 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Põdrala ja Puka vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Väike Emajõe ja Purtsi jõe äärset ala ja sel paiknevaid Liva, Pikasilla, Purtsi, Pühaste ja Rebaste külasid. Maastikuliselt jääb ala osaliselt Väikese Emajõe orundi ja Võrtsjärve nõo piiresse. Ala on valdavas osas suhteliselt tasase reljeefiga. Võrtsjärve lõunasoppi ümbritsevad enamasti madalad luhakaldad. Kõrgema kohana paistab silma ainult Pikasillast umbes kaks kilomeetrit kirde poole jääv väike metsaga kaetud Vooremägi, muistne linnus. Võrtsjärve ja sellesse suubuv Väike Emajõgi olid looduslikuks piiriks Ugandi ja Sakala vahel, Pikasilla juures oli põline ülekäigukoht ja selle lähedal seisis kui väravavaht Vooremäe muistne linnus. Pikasilla küla Võrtsjärve lõunatipus on tähtis teedesõlm ja sillakoht. Juba ordu ajal peeti seda üheks tähtsamaks liiklusteeks Helme kaudu üle Pikasilla Pärnusse, läbi Tartu ja Vastseliina Venemaale. Sõdades on Pikasilla olnud korduvalt üks verisemaid lahingutandreid Eestimaal. Pühaste külas, Tõrva - Tartu - Puka teeristi lähistel asuvad muistsed kivikalmed, mis pärinevad I aastatuhande esimesest poolest.

Vaadeldav ala on suures ulatuses säilinud taluaegse maakasutusega ning mitmete üksikobjektidega "igapäevamaastik". Väike-Emajõgi ja jõega piirnevad alad on eriti väärtuslikud, kui hakatakse realiseerima kõiki kavandatavaid turismiprojekte: mitmesuguste alustega veematku puhkepeatustega ilusamatel kallastel, laevasadama rajamine Pikasillale, kalapüük jne.

Purtsi jõe org Oonast Võrtsjärveni on maaliline ja romantiline miljööpiirkond, kus esineb nii liivakivi- kui moreenipaljandeid ja kus on säilinud talumaastikuline asustusstruktuur ja maakasutus.

Liva külas on alles taluaegne asustusstruktuur, ka looduslikult kaunis koht, maa-alune kalmistu.

Pühaste on heas korras, ilus ja hoolitsetud küla. Metsatukaga ümbritsetud kivikalmed asuvad keset põldu, sinna lähedusse jäävad kultusekivi ning kalmistu. Puka läheduses paiknev Rebaste küla jääb Aakre-Oona tee ja Purtsi jõe vahele.

Maastiku väärtused on: esteetiline, looduslik, ühe ajajärgu maakasutus, rekreatiivne, üksikobjektide kogum.

Kohalike jaoks on tähtsaks paigaks Vooremägi ja Võrtsjärve lõunaots ning Väike-Emajõgi. II at pärit muinasaegne linnamägi Vooremägi on tuntud üritustepaigana ja vaatamisväärsusena, kust avaneb suurepärane vaade Võrtsjärvele. Rahvasuu kõneleb Vooremaa põues peituvatest käikudest ja keldritest. Vooremaa jalamil on paadisadam, rajatud on lõkkekoht, istekohad ja mäele viiv käigutrepp. Vooremäe kandis kasvavad Valgamaa vanimad metsad.

Hinnangud:

KAV (2): üldiselt hästi säilinud taluaegne maakasutus ja asustusmuster; väärtuslikud elemendid: maa-alused kalmistud Purtsi ja Liva külas, muistne linnus - Vooremägi Purtsi külas

EV (3): suhteliselt korras loodusmaastik, ilusad vaated Võrtsjärvele Vooremäelt ja Väikesele Emajõele Pikasilla sillalt.

LV (2): ala sisse jäävad looduskaitsealused männikud, Kaubi kaasik ja Pikasilla palu.

IV (3): väga kõrge kohalik väärtus, hinnatud ka maakonnas

RTP (3): Pikasilla on väga hinnatud peo- ja puhkepaik; alal on suur turismipotentsiaal mitmesuguste alustega veematkade korraldamiseks, puhkepeatustega ilusamatel kallastel; parim koht sportliku kalapüügi harrastajatele.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida kasutuses põllu- ja rohumaid, eriti nende traditsioonilistes asukohtades. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Jätkata tuleks Vooremäe ümbruse korrastamist: vaadete avamist Võrtsjärvele, puhkepaigale vajalike väikevormide (istepingid, lõkkeplats, prügikast jne.) paigaldamist, juurdepääsutee korrastamist. Hooldamist/korrastamist vajab Kullijärvel asuv sadam. Võimaluse korral tuleks tegeleda jõeäärsete luhtade hooldusega.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Pikasilla küla kompaktse hoonestusega piirkond detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Väike Emajõgi

Võrtsjärv

19. Jõgeveste ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 4 5 8

Ala pindala: 655 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Helme ja Puka vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Paikneb ülalnimetatud alast ca 3 km lõunapoole Väikese Emajõe ääres ja hõlmab osaliselt Alamõisa ja Soontaga külasid. Suurema teena läbib ala Võru - Kuigatsi - Tõrva maantee.

Jõgeveste leiab alati nimetamist kui Valgamaa üks sümboleist. Ala keskmeks ning peamiseks turistide tõmbenumbriks on Barclay de Tolly mausoleum. Erakordselt ägeda lahihingupaigana, kus hukkus sadu sõjamehi mõlemalt vaenutsevalt poolelt, on II maailmasõja päevilt tuntud Väikese Emajõe forsseerimiskoht Sillapuu talu lähistel.

Looduslikuks väärtuseks on Väikese Emajõe ääres Jõgeveste luhaniit, mille idaservas on segamets; ujumiskõlblik Kadajärv, mis jääb Puka valda ning mis on juba maakonnaplaneeringuga kavandatud puhkeala sees. Maanteest lõunasse jääb pikk ribaline struktuur põllu-, karja-, heina- ja metsamaadest. Peamiseks probleemiks on maastikulise dimensiooni puudumine, kõige keskus on mausoleum.

Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest kõrgema mullaviljakusega (44 hindepunkti) põllumaad.

Hinnangud:

KAV (3): Barclay de Tolly mausoleum koos pargiga, II maailmasõjas hukkunute vennaskalmistu mälestusmärgiga (ajal) ning Väike Emajõe forsseerimiskoht.

EV (3): kaunis allee, kust avaneb ilus vaade mausoleumile; ilusad vaated Väikesele Emajõele Jõgeveste sillalt.

LV (2): mausoleumi park vajab korrastamist

IV (3): väga kõrge kohaliku ja maakondliku väärtusega.

RTP (3): Barclay de Tolly mausoleum on väga hinnatud turismiobjekt; alal on suur turismipotentsiaal mitmesuguste alustega veematkade korraldamiseks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses kõrge mullaviljakusega põllumaid ja rohumaid, eriti nende traditsioonilistes asukohtades. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Võimaluse

korral tuleks tegelda jõeäärsete luhtade hooldusega. Lõpetada tuleks mausoleumi taga asuva majakese remontimine. Väljaehitamist vajaks korralik parkimisplats mausoleumi juurde viiva tee äärde, korrastamist maantee ja mausoleumi vahele jääva parkmetsa ala.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Barclay de Tolly mausoleum

20. Palupera - Hellenurme - Lutike - Neeruti

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 7

Ala pindala: 8071 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Palupera vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala piirneb Otepää looduspargiga ja hõlmab Palupera valla Astuvere, Atra, Palupera, Urmi, Hellenurme, Pastaku, Mäelooga, Nõuni, Lutike ja Neeruti külasid ning osaliselt Päidla küla. Sarnaselt Otepää looduspargiga on siin Otepää kõrgustikule tüüpiline mosaiikmaastik. Ala läbib Valga - Tartu raudtee ning suuremate maanteedena Rõngu - Otepää - Kanepi ja Tatra - Otepää - Sangaste teed.

Palupera külas olev Palupera mõis koos pargiga on võetud arhitektuurimälestisena kaitse alla. Mõisahoone ehitati 18.sajandil, praegu tegutseb selles kool. Mõisa peahoone kõrval on säilinud veel linnumaja ja viinavabrik.

Hellenurmet ilmestavad seda läbiv Elva jõgi ja sellele rajatud paisjärv. Hellenurme kohal on jõel järsakud kaldad ja maalilised orundiperved. Paisjärve kaldal asuv Hellenurme mõis omab väga suurt tähtsust nii arhitektuurilises kui ka teaduslikus mõttes. Mõisahoone ehitati 19.sajandil ja praegu on see kasutusel lastepäevakoduna. Mõisahoonete kompleksi kuuluvad lisaks peahoonele tall-tõllakuur, laut, linnumaja ja käsiait. Mõisaomanikuks oli loodusteadlane Aleksander Theodor von Middendorff, kes lisaks mitmetele olulistele ekspeditsioonidele tegi tööd ardenni tõugu hobuste ja angleri veiste kasvatamisel ning tõuaretuses. Tema poeg, Ernst von Middendorff oli tuntud ornitoloog. Mõisa ulatuslik park oli Middendorffide ajal lindude ja loomade kaitseala. Pargi serva jääb kaseallee, millest 1 km kaugusel asub Lustimägi, kus

suurem hulk kasvavatest põlispuudest on A.T. Middendorffi istutatud. Arhitektuurimälestistena on kaitse alla võetud veel Hellenurme vesiveski, villaveski ja moonakate maja.

Tähelepanuväärseks maastikuelemendiks on Paluperat ja Hellenurmet ühendav allee.

Lutike küla on Valga maakonna kõige põhjapoolsem maa-asula. Nime on saanud küla siin asunud Lutika kõrtsi järgi. Rahutum pinnareljeef annab külale vaheldusrikka ning kauni loodusliku tausta. Laha-, Naari- ja Kaunimäelt avanevad suurepärased vaated ümbrusele. Kogu Lutike - Neeruti piirkonda saab iseloomustada Palupera valla kõige kaunima künkliku talumaastikuga alana. Neeruti - Makita tee äärde jäävad arheoloogiamälestistena kivikalme ja maa-alune kalmistu.

Vaadeldava ala piiresse vastu Tartu maakonna piiri jäävad maakonna kõige kõrgema mullaviljakusega põllumaad (47 - 50 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (2): korras Palupera ja Hellenurme mõisahooned; Hellenurme kabelipark koos Middendorffide matmispaigaga.

EV (2): kogu ala iseloomustab ilus reljeefne maastik.

LV (2): loodusväärtustena on kaitse alla võetud mõisapargid ning Middendorffide matusekoha park ja Lustimägi.

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega

RTP (2): rekreatiivse väärtusega; ala tervikuna on ka ilus läbisõidumaastik.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses kõrge mullaviljakusega põllumaid ja rohumaid nende traditsioonilistes asukohtades. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Talude renoveerimisel tuleks arvestada kohalike ehitustraditsioonidega. Võimalusel lammutada ebavajalikud endised kolhoosi tootmishooned.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Hellenurme, Palupera ja Nõuni küla kompaktse hoonestusega piirkonnad detailplaneerimise kohustusega alad, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Leigo maastik

Hellenurme veski

Middendorfi kalmistu

Neeruti maastik

21. Pikaantsu - Priipalu - Kuigatsi - Mägiste

Ala klass: II

Ala tüüp: 2

Ala pindala: 2276 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Õru, Puka ja Sangaste vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Priipalu, Kuigatsi, Mägiste, Ädu, Pringi, Vaalu ja Õlatu külasid, kus sarnaselt Murikatsile moodustavad väärtuse säilinud asustusstruktuur ja maaliline jõeorule avanev vaade. Maastikuliselt jääb ala Valga nõo lainjasse moreenmaastikku. Tugevam reljeefi langus on ala keskossa jääva Kuigatsi oja poole, mille kallastel on rohkesti soostunud alasid. Suurema osa alast moodustavad põllu- ja looduslikud rohumaad. Ala sisse jääb Kuigatsi küla, kus asuvat mõisat on esmakordselt mainitud 1509. aastal *(Koywkatz).* Mõis on kuulunud Loewensternidele, Nolkenitele. 1920.aastast kuni 2001.aasta kevadeni tegutses mõisahoonetes kool. Nüüd on mõisakompleksi omanikuks perekond Sõnajalg. Mõisapark koos läheduses asuva paisjärve ja Kuigatsit läbiva väga käänulise teega on suure esteetilise väärtusega. Ilusad vaated avanevad Priipalu külas kogu Kuigatsi oja ümbrusele, see on ala, kus seitsmekümnendate aastate lõpul korraldati suuri, üleliidulisi autokrosse.

Vaadeldava ala piiresse jäävad maakonna keskmisest kõrgema mullaviljakusega põllumaad (40 - 44 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (2): hästi säilinud asustusstruktuur ja teedevõrk; väärtuslikud elemendid: Kuigatsi mõis koos pargiga, maa-aluna kalmistu, kivikalmed.

EV (2): ilusad vaated Kuigatsi ümbruses.

LV (2): Kuigatsi mõisapark

IV (2): kõrge kohaliku väärtusega.

RTP (2): kena maastik läbisõiduks.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida põllumajanduslikus kasutuses kõrge mullaviljakusega põllu- ja rohumaid. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Säilitada/korrastada Kuigatsi mõisahooneid, parki ja puiesteid, vältida uute ehitiste paigutamist parki. Võimalusel lammutada ebavajalikud endised sovhoosiaegsed tootmishooned.

Maakonnaplaneeringu kohaselt on Kuigatsi küla kompaktse hoonestusega piirkond detailplaneerimise kohustusega ala, kus uute hoonete ehitamiseks on vajalik detailplaneeringu koostamine.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate riikliku kaitse all olevate mälestiste osas arvestada *Muinsuskaitse seadusest* (RT I 1994, 24,391; 1996, 49, 953; 8, 1538; 1997, 93, 1559) tulenevaid piiranguid, kaitsealuste loodusobjektide osas *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999, 54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Priipalu õigeusu kirik

22. Korijärve - Valtina

Ala klass: II

Ala tüüp: 2 5

Ala pindala: 818 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Tõlliste ja Karula vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Korijärve ja Valtina külasid Väheru - Tagula - Lauküla ja Võime - Valtina teede kolmnurgas, piirnedes lõunast Ärnu jõega. Ala läbiv Valga - Petseri raudtee on Tõlliste ja Karula valdadevaheliseks piiriks. Ala keskele jääb Korijärv (Koosa järv). Ala paikneb Valga nõo kaguserval lainjas moreenmaastikus. Vaadeldaval alal on säilinud taluaegne asustusstruktuur. Valtina küla läbib vanaaegne kurviline tee. Suuremate muutusteta on säilinud piirkonnale iseloomulik igapäevamaastik. Korijärve küla asub teisel pool raudteed ning on samuti kena näide taluaegsest maakasutussüsteemist, kuid mahajäetud. Korijärve küla põllud on maakonna keskmisest kõrgema mullaviljakusega (42 hindepunkti).

Hinnangud:

KAV (2): säilinud taluaegne põldudemuster ja asustusstruktuur ning teedevõrk, ühe ajajärgu maakasutus.

EV (2): ilus maastik

LV (1): looduskaitsealuseid objekte alal ei esine

IV (2): keskmise kohaliku väärtusega.

RTP (2): kena maastik läbisõiduks

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Oluline on hoida kasutuses põllu- ja rohumaid, eriti nende traditsioonilistes asukohtades. Asustuse säilimist tuleks igati toetada. Säilitada vaated Korijärvele.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate veekogude osas arvestada *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

23. Aheru (Kantsi) järve ümbrus

Ala klass: II

Ala tüüp: 4 5

Ala pindala: 1084 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Taheva vald

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Ala hõlmab Aheru (ka Kantsi- ehk Suurjärv) järve ja selle lähemat ümbrust Ringeste ja Laanemetsa külas. Sopilise kaldajoonega järv paikneb Hargla nõo metsarikkas mõhnastike ja sandurite maastikus, olles üks ilusamaid järvi Lõuna - Eestis. Metsaga kaetud Aheru järve lauskkaldad on liivased või kruusased, sobivad ujumiseks, siit kerkib kõrgendikke, nagu Kantsimägi järvest põhja pool ja Lustimägi läänekaldal. Lähedal asub Aheru Mudajärv, mis on Kantsi järvega ühenduses. Ala läbib vana külavaheteena säilinud Koikküla - Metsoja tee. Maakonnaplaneeringus on ala märgitud perspektiivse puhkealana.

Hinnangud:

KAV (1): säilinud asustusmuster.

EV (3): väga ilusad lähivaated järvele.

LV (2): järveäärsed metsad, objektidena Lustimägi ja Kantsimägi.

IV (2): kõrge kohalik ja suhteliselt kõrge maakondlik väärtus.

RTP (3): kõrge rekreatiivne väärtus nii supluskohana kui ka perspektiivse puhkealana.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Säilitada järve ümbruse kaunid seene- ja marjametsad. Võimalusel korrastada järve äärde viivad teed. Traditsiooniliste supluskohtade ümbrust tuleks võimalusel niita ja võsast puhastada.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate veekogude osas arvestada *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Aheru järv

24. Valga linna Pedeli jõelamm, linnapark, Räniorg ja Tambre mets.

Ala klass: II

Ala tüüp: 1 5 6

Ala pindala: 350 ha

Ala asukoht: Valga maakond, Valga linn

Ala tähtsus: maakondlik

Ala kirjeldus:

Pedeli jõelamm koos paisjärvega paikneb Valga nõo kirde-edelasuunalisel 200-300m laiusel lammorul, ala asetseb 40-45m absoluutsel kõrgusel. Pedeli oru nõlvadel avanevad puhtaveelised allikad, millest elanikud võtavad allikavett. Kohati on säilinud vanad jõesoodid lammile omase loodusliku taimkattega, sealhulgas arvukate pajuliikidega. Pedeli lammialal on suhteliselt halvad ehitusgeoloogilised tingimused ja sellest lähtuvalt on linnaplaneeringus jäetud see ala puhke-rekreatsiooniliseks haljasalaks. Linna rajatud paisjärved omavad nii esteetilist kui puhkeotstarbelist väärtust. Pedeli lammiala (eriti kaldariba) võib lugeda suurima potentsiaaliga maastikuks, kus on võimalik säilitada saarekestena looduslikke taimekooslusi.

Räniorg on üks osa Valga nõo lõikunud sälkorgude süsteemist. Madalamad alad on kohati liigniisked. Säilinud looduslikud taimekooslused, oru keskosa allikasel nõlval kasvavad lodumetsale iseloomulikud lepa liigid ja alustaimestik. Räniorgu läbib Pedeli jõkke suubuv Ränioja, mis küll madalvee perioodil ülemises osas kuivab, kuid keskosas tänu allikatoitele on pideva vooluga. Ajalooliselt tuntakse Ränioru alumist osa ka seal kasvavatele toomingatele Ööbiku oru nime all.

Tänu huvitavale maastikulisele liigestatusele avanevad siin maalilised vaated Pedeli jõe lammile. Räniorgu võib lugeda poollooduslikuks pärandkultuurmaastikuks.

Räniorg on lemmikkohaks lastele oma ilusate suusa- ja kelgumägedega, kuid vajab heakorrastustöid.

Tambre mets on Valga linnas riiklikuks looduskaitse objektiks. Linna poolses osas on tegemist korrastatud parkmetsaga, kuid suurema osa moodustavad looduslikud metsakooslused liigirikka alustaimestikuga (võsaülane, jänesesalat, leseleht, laanelill, sinilill, ussilakk, mitmed kolla liigid jt.). Vahelduv maastik tagab kasvukohtade mitmekesisuse ja samas võib siit leida mitmeid vääriselupaikadele omaseid indikaatorliike. Tambre mets omab tähtsust ka rohelise vööndi metsana. Puhkeotstarbelist väärtust omab ka Tambre paisjärv, mis on kujunenud linlaste populaarseks supluskohaks.

Tambre mets omab ka ajaloolist väärtust, siin asus aastatel 1945 - 1948 Sakse sõjavangide laager nr. 286, mille kalmistule on maetud 244 erinevatest rahvustest sõjavange. Kalmistu on korrastatud ja tähistatud. Metsa on maetud ka vene sõjavangid, matmiskohta tähistab monument Anton Starkopfi skulptuuriga "Leinav naine".

Valga linnapark asub J.Kuperjanovi – Peetri - Kungla – Pedeli tänavate vahelisel maa-alal. Ajalooliselt asub park end. Osoli ja Lindebaumi mõisate vahel.

Pargi pindala on 6,9 ha.

Pargi rajamisega alustati 1902 – 1903 aastal. Pargi rajajaks oli Karl Taklaja, kelle plaani järgi telliti ja istutati puud.

1912. aastal rajati pargiala läbivale Pipraojale hobuserauakujuliselt tiigid.

1930. aastal ehitati sild kahe tiigi vahele.

1984.aastal park rekonstrueeriti Valga linna 400 aastapäevaks aiandusarhitekt Ethel Brafmanni projekti järgi.

Pargi reljeef on huvitav, vahelduv. Parki läbib järskude veergudega sälkorg – end. Pipraoja (mitmetes allikates ka ekslikult Konnaojaks nimetatud), millel on kaks tiiki: üks pikliku kujuga, teine väiksem, ümmargune. Pargi lõunapoolne osa on kõrgem, moodustades orust kuni Kungla tänavani tõusu enam kui 10 m. Pargi põhjapoolses osas jääb kõrguste vaheks 8 m, Esineb järsemaid ja laugjamaid nõlvu ja terrasse.

Park on vabakujuline mõningate regulaarse allee fragmentidega. Park on liigendatud tiheda vabakujulise teedevõrguga.

Puud on istutatud grupiti ja üksikult, osalt palistavad nad teede ääri.

Park on üles ehitatud tiikide süsteemile. Tiigid on jäetud avatuks, seetõttu on võimalik vaadelda neid pargi erinevatest osadest.

Algselt olid tiigid suured, sügavad ja veerohked, maaliliste looduslike kallastega. Tiigid kujunesid linlastele mõnusaks puhkekohaks –kallastel korraldati piknikke ja vee peal võis paadiga sõita. Vanadelt fotodelt võib näha, et tiigil on olnud luigemaja koos selle asukatega.

Tänaseks päevaks on tiikide seisukord oluliselt halvenenud – veetase on ebastabiilne ning vee kvaliteet halb.

Pargi põhjaosas on ümar lilleklump, mille keskel on maakividest laotud alusel läätsekujuline betoonist vaas. Sellel kohal asus prof. Amandus Adamsoni poolt kavandatud Vabadussõja mälestussammas.

Pargi puistu on liigirikas. Puistu põhiosa moodustavad harilik pärn, vaher, tamm, pensilvaania saar, hõberemmelgas.

Pargi põhifunktsiooniks on puhkepark ja mitmesuguste ürituste läbiviimise koht (laulupeod, kontserdid, jaanituled, lumelinnad jne.)

Park omab kultuuriloolist väärtust, olles vanimaks säilinud pargiks Valga linnas. Peatselt möödub 100 aastat linnapargi asutamisest.

Looduskaitse seisukohalt väärib tähelepanu pargiarhitektuuri, rikkaliku haljastuse ja põlispuude tõttu. Pargi tähtsust ja vajadust tõstab tema asukoht hoonestatud maa-ala keskel.

Hinnangud:

KAV (2): väärtuslik on linnapark kui valgalaste suveürituste läbiviimise koht läbi aastate; Tambre metsapark seal asuvate sõjavangide kalmistutega.

EV (2): üldiselt küllaltki kõrge esteetilise väärtusega.

LV (2): kõrge loodusväärtusega on linnapark ja Tambre mets

IV (2): kõrge kohalik väärtus.

RTP (3): spordi-, mängu-, ja supluskoht.

Soovitused maakasutuse, ehitustegevuse ja hoolduse osas ala piirides:

Pedeli jõelammi osas tuleks jätkata korrastustöid kuni Pika tänavani ning välja ehitada paisjärve n.ö. kolmas etapp.

Ränioru ala vajab heakorratöid, aastaid tagasi siia toodud ehituspraht ja olmeprügi äravedamist.

Linnapark vajaks varasema vähese hoolduse tõttu suuri rekonstrueerimistöid - laululava ümberehitus, tiikide saneerimine, sildade uuendamine, teedevõrgu korrigeerimine ja remont, pargipuistu kujundusraiete jätkamine, pargiarhitektuuri väikevormide uuendamine jne.

Tambre mets on heaks puhkekohaks linlastele, kuid väga sobiv ka tervisespordi harrastamiseks. Selleks võiks siia rajada tervisespordirajad.

Kehtestatud piirangud: Ala piiresse jäävate kaitsealuste loodusobjektide osas arvestada *Kaitstavate loodusobjektide seadusest* (RT I 1994, 46, 773; 1998, 23, 323; 36/37, 555; 1999,

54, 583; 95, 843; 2001, 50, 286) tulenevaid piiranguid ning veekogude osas *Ranna ja kalda kaitse seadusest* (RT I 1995, 31, 382; 1999, 95, 843; 2001, 50, 290) tulenevaid piiranguid.

Täiendava inventariseerimise vajadus: -

Valga linnapark

KASUTATUD ALLIKMATERJALID

Eesti Loodus, 1998, nr.10.

Eesti Loodusuurijate Selts. *Krahv Friedrich Berg ja mets.* Teaduste Akadeemia Kirjastus, Tallinn, 1995.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu Riiklik Ehituse- ja Arhitektuuri Komitee. *Barclay de Tolly mausoleum*. Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. *Muistsed asulad ja linnused*. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955.

Eilart, J., Kuusk, J., Laugaste, E., Liim, A., Madisson, J., Marksoo, A., Murel, V., Nõmmik, S., Piirimäe, H., Rea, T., Saar, A., Siilivask, K., Tarvel, E., Tiik, L., Trummal, V., Vaga, V., Vahtre, S., Varep, E. *Kas tunned maad*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1965.

Eilart, J (koost.) *Looduse õpperajad.* Tallinn 1986.

Heinsalu, Ü. *Eesti NSV koopad*. Kirjastus "Valgus", Tallinn 1987.

Kant, E. *Koguteos Eesti. Valgamaa*. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartu 1932.

Kuusik, M. *Valgamaa kirikud*. Valga, 1998.

Lõugas, V., Selirand, J. *Arheoloogiga Eestimaa teedel*. Kirjastus "Valgus", Tallinn 1977.

Mägi, H., Veri, K. *Siin- ja sealpool maanteed*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1976, 1983.

Salm, H. *Tõrva, Helme, Hummuli*. Kirjastus "Maamehe Raamat", Tallinn 1998.

Tõnisson, E. *Eesti arhitektuur 4. Tartumaa. Jõgevamaa. Valgamaa. Võrumaa. Põlvamaa*. Kirjastus “Valgus”, Tallinn 1999.

Tõnisson, E. *Linnamäed ja maalinnad.* Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1966.

Valga muuseum. *Valgamaa läbi aegade* 1994.

Veri, K. *Tõrvas ja lähistel*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1980.

Kübar, H. Matkad *Koiva jõel*. Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1983.

Margus M. (koost.) *Eesti NSV puhkealad.* Kirjastus "Valgus", Tallinn 1974.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon. *Valga rajoonis.* Tallinn 1987.

Mäemets, A. *Matk Eesti järvedele.* Kirjastus "Eesti Raamat", Tallinn 1974.

Valgamaa aastaraamatud 1995 - 1999 Valga Maavalitsus.

Palang, H., Sepp, K., Hellström, K., Alumäe, H., Palo, A., Lang, V., Mander, Ü. *Väärtuslike maastike määratlemine. Metoodika ja kogemused Viljandi maakonnas.* Tallinn 2001.